

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Abbasov Ülvü İdris oğlu

(magistrantin A.S.A.)

“Müəssisələrin maliyyə nəticələrinin idarə olunması problemləri”

M Ö V Z U S U N D A

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

«Maliyyə» 060403

İxtisaslaşma:

“Maliyyə menecmenti”

Elmi rəhbər:

Dos. R.A.İBRAHİMOVA

Magistr proqramının rəhbəri:

Prof. A.M.KƏRİMOV

Kafedra müdiri:

i.e.d. Prof. Ə.Ə.ƏLƏKBƏROV

BAKİ – 2017

	səh
GİRİŞ	3
I FƏSİL MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİ VƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİ	5
§1.1. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun təmin edilməsində maliyyə nəticələrinin rolu.....	5
§1.2. Müasir dövrdə müəssisənin maliyyə sabitliyi və ona təsir edən amillər.....	14
II FƏSİL MÜƏSSISƏNİN MƏNFƏƏTİNİN İDARƏ OLUNMASI	24
§2.1. Müasir dövrdə mənfəətin mahiyyəti, zəruriliyi, rolu və funksiyaları.....	24
§2.2. Mənfəətin tərkibi və onun səviyyəsinə təsir göstərən amillər	30
§2.3. Mənfəətin planlaşdırılması – müəssisənin maliyyə fəaliyyəti-nin idarəolunmasının tərkib hissəsidir.....	47
III FƏSİL MÜƏSSISƏDƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN VƏ MƏNFƏƏT RENTABELLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	54
§3.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə nəticələrinin vəziyyətinin müəyyən edilməsində maliyyə təhlilinin rolu və zəruriliyi.....	54
§3.2. Müəssisənin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	66
§3.3. Rentabellik – iqtisadiyyatın baza iqtisadi göstəricisidir.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	77
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müəssisənin istehsal – təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətinin maliyyə nəticəsini xarakterizə edən əsas iqtisadi göstəricisini mənfəət təşkil edir.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə mənfəət çox mürəkkəb və mübahisəli problemlərdən biridir. İqtisadi nöqtəyi-nəzərdən mənfəət müəssisənin pul gəlirləri ilə xərcləri arasındakı fərqdən ibarətdir. Lakin təsərrüfat nöqtəyi-nəzərdən isə mənfəət – hesabat dövrünün axırına və əvvəlinə olan əmlak vəziyyəti arasından fərqdən ibarətdir.

Mənfəətlə əlaqədar bütün aspektlərin öyrənilməsi bir daha göstərdi ki, mühasibat uçotunda hesablanmış mənfəət təsərrüfat fəaliyyətinin həqiqi nəticələrini əks etdirmir. Bu isə mühasibat və iqtisadi mənfəət anlayışlarının fərqləndirilməsi ilə nəticələndi. Belə ki, mühasibat mənfəət əmtəə və xidmətlərin realizasiyasının, iqtisadi mənfəət isə kapitalın «işinin» nəticəsidir.

Mənfəət – mal satışı, işin yerinə yetirilməsi və xidmət göstərilməsi nəticəsində alınan əlavə dəyərin bir hissəsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənfəət vacib iqtisadi kateqoriyadır. Mənfəət müəssisə fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricidir və meyardır. Mənfəət mövcudluğu artıq müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinə sübutdur. Mənfəət stimullaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirir. Belə ki, müəssisənin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin son nəticəsi kimi çıxış etməklə mənfəət bazar iqtisadiyyatında əsas iqtisadi alətdir. Çünki, mənfəətin məqsəd statusu var, bu isə təsərrüfat subyektinin iqtisadi fəaliyyətini müəyyən edir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin vəziyyəti bir başa mənfəətdən asılıdır. Bu isə müəssisədə mənfəətin, yəni maliyyə nəticələrinin idarə olunmasının səmərəli sisteminin təşkilini zəruri edir. Bu nöqtəyinzəzərdən, mövcud magistr dissertasiyasının mövzusu müasir dövrdə aktualıq təşkil edir.

Dissertasiyanın predmetini müəssisədə maliyyə nəticələrinin, o cümlədən mənfəətin idarə olunması prosesində baş verən maliyyə münasibətləri təşkil edir.

Magistr dissertasiyasının obyektini isə mənfəət, rentabellik, mənfəətin tərkibi, planlaşdırılması və s. təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqat işində müqayisə, təhlil və s. üsullardan istifadə edilib. Faktlar ümumiləşdirməklə nəzəri müddəalar ilə sürülür.

Dissertasiya işində elmi yenilik. Bazar münasibətlərinin inkişafının müasir mərhələsində müəssisələrdə maliyyə fəaliyyətinin, o cümlədən maliyyə nəticələrinin idarə olunması sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar bir sıra fikirlər irəli sürülür.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti. Müəssisədə maliyyənin idarə olunmasının maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi mənfəətin planlaşdırılması sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Dissertasiya qarşısında qoyulan vəzifələr:

- 1). Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti və maliyyə sabitliyinin mahiyyətini göstərmək;
- 2). Mənfəətin mahiyyətini, funksiyalarını, əhəmiyyətini izah etmək;
- 3). Mənfəətin səviyyəsinə təsir edən amilləri araşdırmaq;
- 4). Mənfəətin planlaşdırılması metodlarını göstərmək;
- 5). Müəssisənin maliyyə, təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini qiymətləndirmək.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu:

Mövcud magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

I FƏSİL

MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİ VƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİ

§1.1. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun təmin edilməsində maliyyə nəticələrinin rolu

Hər bir təsərrüfat subyektinin səmərəli fəaliyyəti ancaq sabit maliyyə vəziyyəti şəraitində mümkündür. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyi isə onun maliyyə imkanları ilə xarakterizə olunur. Müəssisənin maliyyə imkanları istehsal prosesinin iştirakçıları ilə hesablaşmaların vaxtında aparılmasını təmin edən pul vəsaitlərinin planlı hərəkəti müəssisənin maliyyə sabitliyini xarakterizə edir. Əgər müəssisə öz işçiləri, satıcıları, bank, büdcə və s. ilə vaxtlı-vaxtında hesablaşa bilmirsə, deməli o normal fəaliyyət göstərmir. Belə bir vəziyyətdə müəssisədə ahəngdar iş fəaliyyəti üçün yeni qiymətlilərin müəyyən edilməsində çətinliklər yaranır, itkilər artır, qeyri-məhsuldar xərclər (cərimə və s.) baş verir.

Müəssisənin ağır maliyyə vəziyyətinin uzun müddət davam etməsi iflas və təsərrüfat fəaliyyətinin dayandırılmasının ən vacib səbəbidir. Ona görə də, müntəzəm olaraq müəssisənin maliyyə vəziyyəti öyrənməli və sabitləşmə üçün təcili tədbirlər qəbul etməlidir. Lakin bazar iqtisadiyyatının reallığı şəraitində bu iş o qədər də asan deyil. Çünki, müəssisənin maliyyə vəziyyəti bir sıra daxili və xarici amillərin təsirinə məruz qalır.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti həqiqətən müəssisənin özündən asılı olan və olmayan bir çox amillərin təsiri nəticəsi kimi xarakterizə olunur. Ona görə də, müəssisənin maliyyə vəziyyəti müxtəlif göstərici və əmsallar sisteminin köməyi ilə qiymətləndirilir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumat verən ən mühüm ümumi göstərici kimi onun ödəməqabiliyyəti çıxış edir.

Ödəməqabiliyyəti konkret vaxt ərzində maliyyə öhdəliklərinin silinməsi imkanını ifadə edir.

Ödəməqabiliyyətinin əsas meyarı sonrakılardır: bankdakı hesabda pul vəsaitinin mövcud olması; vaxtı keçmiş borcun olmaması; dövriyyə vəsaitinin səfərbərliyə alınması hesabına cari öhdəliklərin ödənilmə qabiliyyəti.

Ödəməqabiliyyəti – müəssisənin real maliyyə vəziyyətidir. Ödəməqabiliyyəti konkret tarixə müəyyən edilə bilər. Cari ödəmələrin vaxtında silinmə imkanını müəyyən etmək üçün ilin əvvəlinə və axırına hesabat materialları əsasında ödəməqabiliyyəti qiymətləndirilir. Sonra, gələcək ödəmələrin pul daxil olmaları ilə balanslaşdırılması (ay, on gün, beş gün) proqnozlaşdırılır.

Ödəməqabiliyyətinin və ya maliyyə çətinliklərinin əlamətləri təcili öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün pul resurslarının çatışmamazlığında ifadə olunur. Bununla əlaqədar olaraq satıcıların hesab sənədlərinin ödənilməsi üzrə vaxtı keçmiş borclar baş verir. Vaxtı keçmiş borclar büdcəyə ödəmələr, bankdan alınmış kreditlər, işçilərə əmək haqqı və s. üzrə də yaranır. Belə bir şəraitdə müəssisədə material və pul vəsaitlərinin hərəkətində sabitlik pozulur. Lakin müəssisədə ödəməqabiliyyətinin pozulması halı müvəqqəti ola bilər. Bu alıcılar tərəfindən ödəmə intizamının pozulması ilə də baş verə bilər. Ona görə də konkret tarixə vaxtı keçmiş borcun həcmi haqqında təcili qərar vermək olmaz.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması müəyyən bir prosesdir və bu proses müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və müəyyən maliyyə nəticələrinin alınması deməkdir.

Bazar münasibətləri şəraitində hər bir təsərrüfat subyekti ən vacib olan bir neçə məsələyə ciddi yanaşmalıdır:

- qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün müəssisə dövriyyəsinə hansı həcmdə aktivlər cəlb etməli və onların optimal tərkibi necə olmalıdır;
- maliyyə fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələrini haradan tapmalı və onların optimal tərkibi necə olmalıdır;
- müəssisədə maliyyənin idarə olunmasını necə təşkil etməli;
- müəssisənin maliyyəsinin idarə olunması elə təşkil edilməlidir ki, onun ödəməqabiliyyəti və maliyyə sabitliyi təmin olunsun.

Bütün bu məsələlərə müəssisədə maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasının müasir sistemi cavab verir.

Hər bir müəssisə iqtisadi sistemin elementidir və o satıcı və alıcılarla, müxtəlif səviyyələrdə büdcələrlə, kapital mülkiyyətçiləri ilə əvvəlcə qarşılıqlı münasibətdə olur, yəni maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsi proseslərində müəssisənin bazarın başqa subyektləri ilə maliyyə münasibətləri yaradır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti yönəldilir:

- pul hesablaşmalarının təmin edilməsi üzərində nəzarətin aparılmasına;
- pul gəlirlərinin formalaşmasına;
- pul yığımının və maliyyə resurslarının formalaşması və bölüşdürülməsinə.

Müəssisənin müxtəlif tərəfli maliyyə fəaliyyəti plan-proqnoz, cari və operativ maliyyə sənədləri əsasında həyata keçirilir. Müəssisədə polanlaşma, tənzimləmə və nəzarət obyektinə kimi pul və maliyyə münasibətləri çıxış edir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas obyektini müəssisə maliyyəsinin məzmununu təşkil edən çoxtərəfli pul-maliyyə münasibətləri təşkil edir. Belə münasibətlərin tərkibində geniş təkrar istehsal prosesində meydana çıxan pul münasibətləri vacib rol oynayır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas istiqamətini istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti, geniş və sadə təkrar istehsalı təmin edən pul fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi təşkil edir. «Müəssisələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən pul fondları ilk əvvəl işə nizamnamə fondu təşkil edir. Belə ki, qanunda göstərilir: müəssisənin əmlakı onun əsas və dövrü vəsaitindən (nizamnamə fondu), habelə müəssisənin müstəqil balansında dəyəri göstərilən digər qiymətli əşyalardan ibarətdir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti onun iqtisadi fəaliyyətinin tərkib hissəsidir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti dəyərin pul formasında hərəkətinin təmin olunması, cari və investisiya tələbatlarının təmin olunması, həmçinin pul vəsaitinin maliyyə resurslarının formalaşması və bölüşdürülməsi, xərclərin maliyyələşdirilməsində nisbətliklərinin müəyyən edilməsi və sair ilə əlaqədardır.

Müəssisənin fəaliyyətindən maliyyə nəzarəti, yəni biznesin operativ cariv və strateji inkişafı üzərində nəzarət də irəli gəlir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti – müəssisə maliyyəsinin əsası olan fəaliyyətdir. Lakin maliyyənin səmərəli təşkili müəssisənin maliyyə vəziyyəti kimi çıxış edir. Maliyyə vəziyyəti müəssisənin bütün pul dövriyyəsinin səmərəli təşkilindən asılıdır. Ona görə maliyyə fəaliyyəti bir anlayış kimi maliyyədən fərqli olaraq daha geniş sferanı əhatə edir, yəni maliyyə fəaliyyəti ancaq müəssisə maliyyəsi üzrə fəaliyyət deyil. Belə ki, maliyyə fəaliyyəti pul hesablaşmalarının təmin edilməsi, pul gəlirlərinin alınması və xərclərin həyata keçirilməsi, pul yığımının və maliyyə resurslarının formalaşması və bölüşdürülməsi üzərində nəzarətə yönəldilir.

Müəssisənin çox tərəfli maliyyə fəaliyyəti plan-proqnoz cari və operativ maliyyə sənədləri əsasında aparılır. Müəssisədə pul və maliyyə resursları planlaşma, tənzimləmə və nəzarət obyektinə kimi çıxış edir.

Müəssisədə maliyyə fəaliyyətinin əsas obyektinə müəssisə maliyyəsinin mahiyyətini təşkil edən pul-maliyyə münasibətləri təşkil edir.

Beləliklə, hər bir müəssisənin maliyyə fəaliyyəti müəyyən səviyyədə pul-maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin müxtəlif formalarında fəaliyyət göstərən istehsal və satış proseslərini həyata keçirən zaman onların maliyyə fəaliyyətinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasının ən mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu zaman müəssisədə maliyyə sabitliyi, balansın likvidliyi, maliyyə nəticələri, maliyyə əmsalları, rentabellik əmsalları və s. qiymətləndirilir.

Müəssisədə maliyyə vəziyyətinin hər tərəfli qiymətləndirilməsi üçün mütləq bir sıra göstəricilər maliyyə təhlilinə məruz qalmalıdır. Belə göstəricilərə daxildir:

- fəaliyyətin maliyyə nəticələri;
- balansın likvidliyi;
- əmlak və kapitalın quruluşu;
- borcun səviyyəsi və onların silinmə qabiliyyəti;

- işgüzarlıq aktivlik.

Beləliklə, müəssisədə ilk növbədə fəaliyyətin maliyyə nəticələri araşdırılır.

Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticəsi hesabat dövründə onun xüsusi kapitalının səviyyəsinin dəyişməsində ifadə olunur. Müəssisənin xüsusi kapitalının durmadan artmasının təmin olunması qabiliyyəti maliyyə nəticələri göstəriciləri sistemi ilə qiymətləndirilir. Ümumi şəkildə müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin ən vacib göstəriciləri mühasibdat hesabatında (illik və rüblük hesabat) göstəricilərdir. Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri göstəricilərinə aiddir: satışdan mənfəət (zərər); təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətindən mənfəət; hesabat dövrünün mənfəəti (zərəri); hesabat dövrünün bölüşdürülməyən mənfəəti.

Bazar münasibətləri dövründə mənfəətin rolunun artması özünümaliyyələşmə, geniş təkrar istehsal, sosial və maddi problemlərinin həlli üçün maliyyə bazasını təkrar edir. *Mənfəət iqtisadiyyatın idarə edilməsinin əsas alətidir, müəssisənin kommersiya fəaliyyətinin ayrılmaz elementidir.* Bazar münasibətləri şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi mənfəət əldə etməkdir.

Mənfəət xüsusi kapitalın artmasının əsas mənbəyidir. Bazar iqtisadiyyatında mülkiyyətçilər müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətə əsaslanaraq investisiya və dividend siyasəti ilə əlaqədar qərar qəbul edirlər. Mənfəət bazar iqtisadiyyatında hərəkətedici qüvvə və istehsal fondlarının və buraxılan məhsulun yeniləşdirilməsi mənbəyidir. Mənfəət müəssisənin iqtisadi sosial inkişafı üçün əsas amildir. Belə nəticə sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi ilə əlaqədardır. Mənfəət müəssisənin iş fəaliyyətinin son nəticələrini xarakterizə edən göstəricidir. Ona görə də, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir müəssisə təkcə məhsul istehsalına dair tapşırıqların, sifariş və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə kifayətlənməməlidir. Məhsul istehsalı ilə yanaşı, müəssisələr istehsal edilən məhsulların keyfiyyətli və dünya standartlarına uyğun olmasına, məhsulların maya dəyərinin ucuz başa gəlməsinə və yüksək qiymətlə satılmasına xüsusi fikir verməlidir. Yalnız bu yolla məhsul satışından yüksək mənfəət əldə etmək və müəssisənin fəaliyyətini, maliyyə vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Bütün bu deyilənlər mənfəətin müəyyən edilməsinin (hesablanması) düzgünlüyünün, mənfəət planının yerinə yetirilməsi və mənfəətdən istifadə üzərində daimi nəzarət aparılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq mənfəət planının yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr durur.

Müəssisənin mənfəət planı onun maliyyə planının əsas tərkib hissələrindən biridir. Müəssisənin ümumi mənfəət məbləği onun bütün fəaliyyət növünün nəticəsinin xarakterizə edən təsdiq olunmuş balans mənfəətidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar mənfəətin mühüm rolunun güclənməsi – onun düzgün hesablanması zəruriliyini müəyyən edir. Belə ki, mənfəətin plan məbləğinin düzgün müəyyən edilməsindən müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti asılıdır. Mənfəətin plan məbləği iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. *Ancaq belə halda müəssisə aşağıdakıları vaxtlı-vaxtında yerinə yetirə bilər:*

- investisiyaları maliyyələşdirmək;
- dividendin artmasını maliyyələşdirmək;
- büdcə ilə vaxtında və tam məbləğdə hesablaşma aparmaq.

Beləliklə, mənfəətin düzgün planlaşdırılması həm sahibkarlıq, həm də iqtisadiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Deməli, mənfəət planının düzgün və əsaslı olması zəruridir. *Mənfəət planının yerinə yetirilməsini müəyyən etmək üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır:*

- mənfəətin əmələ gəlmə mənbələrini;
- hər bir mənbə üzrə daxil olacaq məbləğin tam və vaxtında uçota alınmasının düzgünlüyünü.

Müəssisələrdə mənfəət aşağıdakı əməliyyatlardan əldə edilir.

- əmtəələrin (iş, xidmət) satışından;
- əsas vəsaitlərin satışından;
- digər materialların və müəssisənin aktivlərinin (qeyri-maddi aktivlərin qiymətli kağızların və s.) satışından;

- başqa müəssisələrdə pay iştirakından, digər qiymətli kağızlardan, istiqrazlardan;
- əmlakın icarəyə verilməsindən;
- keçən illərdə ümitsiz borc kimi müəssisənin zərərinə silinmiş debitor borcların ödənilməsindən;
- təsərrüfat müqaviləsinin şərtlərini pozduğuna görə qarşı tərəfin cərimə ödənilməsindən;
- keçən illərin hesabat ilində aşkar edilmiş mənfəətindən;
- səhm və istiqrazlar üzrə faizlər, dividendlər (müəssisəyə məxsus);
- iqtisadi sanksiyalar üzrə alınan vəsaitlər və s.

Mənfəəti müəyyən edən zaman aşağıdakılar aşkar olunmalıdır:

- cari ildə planın yerinə yetirilməsi gedişinin vəziyyəti;
- cari ildə planın yerinə yetirilməsini planla və keçən ilin faktiki məlumatları ilə müqayisə etmək;

Plan ümumi mənfəət faktiki mənfəətlə müqayisə edilməklə kənarlaşmalar müəyyən edilir və kənarlaşmalara səbəb olan amillər aşkarlanır.

Müəssisədə faktiki ümumi (balans) mənfəətinə daxildir:

1. əmtəlik məhsul satışından mənfəət;
2. sair (satışdan mənfəət);
3. əsas fondların satışından mənfəət.

Məlumdur ki, istehsal müəssisələrinin mənfəətinin böyük hissəsi əmtəlik məhsullarının satışından daxil olur. Beləliklə, satışdan əldə edilən mənfəətin səviyyəsinə təsir göstərən amillər də araşdırılmalıdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti pul daxil olmalarının mənbələrinin axtarılması, səfərbərliyə alınması və xərclənməsi üzrə ağıllı hərəkəti nəzərdə tutur. Maliyyə fəaliyyətinin köməyi və təşkilatı, plan, uçot funksiyalarının həyata keçirilməsi istehsal, texniki, sosial və iqtisadi tədbirlərin yerinə yetirilməsi pul resursları ilə təmin edilir. Eyni zamanda onun əsas vəzifəsi təsərrüfat subyektinin arasıkəsilmədən fəaliyyətini təmin etmək və müsbət maliyyə nəticələrinə nail olmaqdan ibarətdir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti pul resurslarının hərəkəti ilə

əlaqədardır və istehsal fəaliyyəti ilə paralel baş verir. Bununla əlaqədar olaraq qəbul edilən maliyyə qərarları həm pul vəsaitlərinin hərəkətini nizamladır və eyni zamanda material və əmək resurslarının hər əməliyyatda formalaşması və istifadəsini qiymətləndirir və aktiv təsir göstərir.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə fəaliyyəti təsərrüfat prosesinin maliyyə resursları ilə təmin edilməsinə, riskin səviyyəsinin aşağı salınmasına və istehsalın nəticələrinin yüksəldilməsinə yönəldilir. Bu və ya digər vəzifələrin yerinə yetirilməsində çətinliklər yarana bilər. Çünki rəqabət güclənir, maliyyə və təsərrüfat əlaqələri mürəkkəbləşir. Maliyyə institutlarının və onların göstərdikləri xidmətlərin formalarının genişlənməsi, yeni maliyyə əməliyyatlarının tətbiqi müəssisənin maliyyə fəaliyyətini çətinləşdirir və eyni zamanda onun fəaliyyətində qlobal məqsədlərə nail olunmağın əhəmiyyətini artırır.

Qeyd olunanlar müasir dövrdə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərində maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasının səmərəli sisteminin təşkilinin məqsədə uyğun və zəruri səbəblərindəndir.

Hər bir təsərrüfat sistemi öz maliyyə fəaliyyətini təşkil etməlidir. Bu fəaliyyət, qoyuluş vəzifələrə nail olmağa müsbət təsir göstərir. Maliyyə işinin təşkili inzibati-amirlik sistemində də mövcud idi. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə fəaliyyətinin səmərəli təşkili idarəetmənin keyfiyyətli forması kimi çıxış edir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nizamladılması maliyyə xidməti tərəfindən təşkil olunur. O öz aktivliyi ilə seçilir və maliyyə qərarlarının qəbulu və realizasiyası ilə həyata keçirilir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətində planlaşma həlledici rol oynayır. Çünki komanda vermək üçün tapşırıq və hərəkət proqramını tərtib etmək lazımdır. Ona görə də, maliyyə tədbirləri planı işlənir.

Müəssisənin maliyyə nəticələrinin planlaşdırılması bütün kompleks tədbirləri əhatə edir. Həmin tədbirlər həm plan tapşırıqlarının hazırlanması, həm də onların həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Maliyyə planlaşdırılması insanlar tərəfindən maliyyə tədbirlərinin konkret planının işlənilməsi prosesini özündə əks

etdirir. Bu fəaliyyətin müvəffəqiyyəti maliyyə planlarının işlənməsi üçün metodika və metodologiyanın hazırlanmasından asılıdır.

Müəssisədə maliyyə nəticələrinin idarə olunmasında nəzarət-maliyyə işinin təşkili, maliyyə planlarının yerinə yetirilməsi və s. yoxlanması başa düşülür.

Nəzarət-risq səviyyəsinin azaldılması üzrə tədbirlərin icrası üzərində nəzarət; iqtisadi fəaliyyət və iqtisadi proseslərin gedişi üzərində nəzarət; əlavə informasiyalar üzərində nəzarət deməkdir.

Nəzarətin vasitəsilə aşağıdakılar həll edilir:

- maliyyə resurslarının istifadəsi haqqında məlumat almaq;
- obyektin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq;
- əlavə ehtiyatlar və imkanlar aşkar edilir;
- maliyyə proqramında dəyişikliklər aparılır.

Maliyyə nəzarət-maliyyə planlaşdırılmasının əks tərəfidir və onun tərkib hissəsidir.

Maliyyənin idarə edilməsi maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün maliyyə proseslərinə, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinə, maliyyə resurslarına təsir etmə qaydası və sistemidir. *Maliyyənin idarə edilməsində aşağıdakı istiqamətlər əsas götürülür:*

1. maliyyə təhlili;
2. maliyyə proqnozlaşdırılması, tənzimlənməsi.
3. maliyyə resurslarının planlaşdırılması;
4. Maliyyənin operativ qaydada tənzimlənməsi;
5. Maliyyə üzərində nəzarət;
6. Maliyyə resurslarının uçotu;
7. maliyyə və qiymət sisteminin bölgü, sosial funksiyaları üzərində nəzarət.

§1.2. Müasir dövrdə müəssisənin maliyyə sabitliyi və ona təsir edən amillər

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin stabil olmasının əsasını onun sabitliyi təşkil edir. *Müəssisənin maliyyəsinin sabitliyinə bir çox amillər təsir göstərir ki, onlar da daxili, xarici, ümumi və maliyyə sabitliyinə ayrılırlar.*

Daxili sabitlik – müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində yüksək nəticəni təmin edən vəziyyətini, yəni müəssisənin ümumi maliyyə vəziyyətini nəzərdə tutur.

Xarici sabitlik isə müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi çərçivədə iqtisadi sferanın sabitliyinə əsaslanır. Belə sabitlik bütün ölkə səviyyəsində bazar iqtisadiyyatının uyğun idarə etmə sistemi ilə əldə edilir.

Müəssisənin ümumi sabitliyi – əmtəə-maliyyə bazarlarında liderliyi təmin edən müəssisənin maliyyə vəziyyətini nəzərdə tutur. Bu zaman müəssisə ucuz və tələbatı təmin edən məhsul istehsal edir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi sonrakıları əks etdirir:

- gəlirlərin xərclərdən artıqlığını;
- mənfəət və kapital hesabına müəssisənin inkişafını;
- ödəmə və kredit qabiliyyətinin saxlanılması.\

Maliyyə sabitliyi müəssisənin bütün təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində formalaşır və müəssisənin ümumi sabitliyinin əsasını təşkil edir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyini tədqiq edən zaman müəyyən edilir. Müəssisə öz maliyyə resurslarından nə səviyyədə düzgün istifadə etmiş, yəni onları səmərəli idarə etmişdirmi?

Bu istiqamətdə müəssisə qarşısında duran əsas məsələ sonrakıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının vəziyyəti bazarın tələblərinə cavab verməli və onun inkişafı təmin olunmalıdır. Maliyyə resurslarının çatışmamazlığı müəssisənin ödəməqabiliyyətinin pozulmasına gətirib çıxaracaq.

Beləliklə, *müəssisənin maliyyə sabitliyinin təzahürü özünü onun ödəməqabiliyyətində göstərir. Müəssisə o zaman ödəməqabiliyyətli hesab olunur ki, onun pul vəsaiti, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları (qiymətli kağızlar, başqa*

müəssisələrə müvəqqəti maliyyə köməkliyi) və aktiv hesablaşmaları (debitorlarla hesablaşmalar) onun bütün qısamüddətli öhdəliklərini ödəmiş olsun.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə sabitliyinin iqtisadi mahiyyəti – onun ehtiyat və xərclərinin maliyyələşmə mənbələri ilə təmin edilmiş olsun.

Təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyəti o zaman sabit hesab olunur ki, o öz xüsusi vəsaitləri hesabına aktivlərə qoyulan vəsaitləri ödəyə bilər, debitor və kreditor borclarına yol vermir və özünün bütün borclarını vaxtında ödəyir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətində əsas yeri dövriyyə vəsaitinin təşkili və istifadəsi tutur. Ona görə də müəssisənin maliyyə vəziyyəti qiymətləndirəne zaman dövriyyə kapitalından səmərəli istifadə məsələsinə xüsusi fikir verilir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin xarakteristikası aşağıdakılar ilə müəyyən edilir:

- təsərrüfat subyektinin aktivlərinin tərkibi və yerləşdirilməsi;
- maliyyə resurslarının dinamikası;
- mənbələrin quruluşu;
- xüsusi dövriyyə vəsaitinin mövcudluğu;
- kreditor borcları;
- dövriyyə vəsaitinin mövcudluğu və quruluşu;
- debitor borcu;
- ödəməqabiliyyəti.

Maliyyə sabitliyini müəyyən edən ən vacib göstərici real aktivlərin artım tempi hesab olunur. Real aktivlər müəssisədə real mövcud olan xüsusi əmlak və onların həqiqi dəyəri olan maliyyə qoyuluşudur. Real aktivlərə daxil deyil:

- qeyri-material aktivlər;
- əsas fondların köhnəlməsi;
- mənfəətin istifadəsi;
- borc vəsaitlər.

Real aktivlərin artım tempi əmlakın artmasının intensivliyini xarakterizə edir.

Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində müstəqillik Prinsipi başqa sahələrdə olduğu kimi maliyyə sahəsində də, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq

təsərrüfat subyektlərinin çəkdiyi bütün məsrəflərin, maliyyələşdirmə mənbələrinin, pul vəsaitlərinin sərfəli qoyuluşu istiqamətlərinin sərbəst halda öz təşəbbüsü ilə müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Bazar münasibətləri müəssisənin maliyyə müstəqilliyini daha da genişləndirir. İndi respublikamızda bütün müəssisələr əlavə mənfəət əldə etmək məqsədilə qısa və uzunmüddətli investisiyanı həyata keçirmək üçün digər təsərrüfat subyektlərinin qiymətli kağızlarını almaq, onların nizamnamə kapitalının formalaşmasında iştirak etmək, pul vəsaitlərini kommersiya banklarının depozit hesabında saxlamaq və bu kimi tədbirlərə əl atmaq və daha çox mənfəət qazanıb öz iqtisadi güclərini artırmaq imkanını əldə etmişlər.

Bundan əlavə, mütərəqqi pul vəsaitinə malik olan təsərrüfat subyektləri mövcud böhran şəraitində risk edərək öz pulunu daha yüksək mənfəət verə bilən depozit-əmanət və yaxud qiymətli kağızlar şəklində yerləşdirmək hüququndan istifadə etməyə çalışır. Bu halda həm də istehsal proqramlarının həyat keçirilməsində müəyyən şərtlər buraxa bilər ki, bu da xeyli ziyanla nəticələnir.

Maliyyə vəziyyətinin mütləq sabitliyi göstəricisi. Bunu müəyyən etmək üçün aşağıdakı şərt öhdənilməlidir – ehtiyatlar və məsrəflər, xüsusi dövriyyə kapitalı və əmtəə-material qiymətləri üçün bank kreditlərindən kiçik olmalıdır; ehtiyat və məsrəflərin maliyyə mənbələri ilə təyin olunma əmsalı, yəni ikinci göstəricilərin birincilərə nisbətən vahiddən böyük olmalıdır.

Normal sabitlik. Bu halda müəssisənin-ödəmə qabiliyyətinə təminat verilir. Normal sabitlik üçün ehtiyatlar və məsrəflərin cəmi xüsusi dövriyyə kapitalı və əmtəə-material qiymətləri üçün bank kreditlərinin cəminə bərabər olmalıdır. İkinci məlumatların birincilərə nisbəti, yəni maliyyə mənbəyi ilə təmin edilmə əmsalı vahidə bərabər olmalıdır.

Maliyyə vəziyyətinin qeyri-sabitliyi (böhrandan qabaq) dedikdə, ödəmə balansının pozulması nəzərdə tutulur. Bu halda ödəniş vəsaitinin bərpası üçün vəsaitlər və öhdəliklərdəki tarazlıq imkanları saxlanılır. Şərtlərə gəldikdə isə ehtiyatlar və məsrəflərin cəmi, xüsusi dövriyyə kapitalı, əmtəə-material qiymətləri üçün bank kreditləri və müvəqqəti olaraq vəsait mənbələrinin dövriyyəyə cəlb edilməsi (ehtiyat fondu, yığım fondu, istehlak fondu) üzrə olan məlumata bərabər

olmalıdır. Bu halda ehtiyat və məsrəflərin mənbə ilə təmin edilmə əmsalı, yəni qeyd edilən ikinci göstəricilərin birincilərə nisbəti vahidə bərabər olmalıdır.

Böhranlı maliyyə vəziyyəti (bu halda müəssisə iflasa uğramaq həddindədir) mövcuddur. Belə bir vəziyyətdə göstəricilər aşağıdakı kimi olur:

- ehtiyatlar və məsrəflərin cəmi,
- xüsusi dövriyyə kapitalı,
- əmtəə-material qiymətləri üçün bank kreditləri və
- müvəqqəti asudə vəsait mənbələrinin müəssisə dövriyyəsinə qatılmas üzrə

əmələ gələn ümumi məbləğdən böyük olmalıdır. İkinci göstəricilərin ümumi məbləğinin birincilərin cəminə nisbəti, yəni maliyyə mənbəyi ilə təmin edilmə əmsalı vahiddən kiçik olacaqdır. Maliyyə sabitliyinin mənfə istiqamətdən müsbətə doğru bərpası mümkündür. Belə ki, kapitalın dövriyyəsinin sürətləndirilməsi, ehtiyatlar və məsrəflərin əsaslandırılmış surətdə azaldılması, daxili və xarici mənbələr hesabına xüsusi dövriyyə kapitalının tamamlanması qeyd edilənlərə kömək edə bilər.

Müəssisədə maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi – maliyyə proseslərinə, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinə və maliyyə resurslarına təsir etmə qaydası və sistemidir.

Təsərrüfat subyektlərində müəssisə fəaliyyətinin idarə edilməsi istiqamətlərinə daxildir: maliyyə təhlili, maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, nəzarət, maliyyənin operativ tənzimlənməsi, maliyyə resurslarının uçotu və s.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfatların inkişafı müəssisədə maliyyə vəsaitinin və tədiyyə qabiliyyətinin yüksəkliyini tələb edir. *Müəssisənin maliyyə sabitliyinin bir sıra amilləri və şərtləri var. Həmin amillərdən aşağıdakıları göstərmək olar:*

- müəssisənin yüksək tədiyyə qabiliyyətinə malik olması və öz öhdəliklərinə (dövlət, bank, müəssisə və s.) əməl etmə qabiliyyəti imkanı;
- balansın yüksək likvidliyi (aktivin passivdən üstünlüyü, bankdakı hesabda pul dövriyyəsinin normal olması);
- yüksək kredit qabiliyyəti (kreditin faizlə birlikdə ödənilmə qabiliyyəti);

- yüksək rentabellik.

Təsərrüfat subyektlərində pul vəsaitinin hərəkətinin öyrənilməsi onların tədiyyə qabiliyyəti, hətta pul tədavülünün makroiqtisadi tənzimlənməsi nöqtəyindən nəzərdən böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təsərrüfatda pul vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsinin (pul resurslarının hərəkəti) əyani şəkildə nəzərdən keirilməsi:

Pul resurslarının hərəkəti göstəricisi	Pul resurslarının hərəkətinin infonmasiya mənbələri
I. Pul vəsaitinin daxil olması:	
1. Məhsul satışı və xidmət göstərilməsindən gəlir	Nağd satış büdcəsi
2. Keçmiş satışdan gəlir.	Kreditə satış büdcəsi
3. Aktivlərin satışından gəlir	Maliyyə nəticələri haqqında proqnoz hesabatından
4. İstiqrazların alınması	Əvvəlki dövrlərin pul resurslarının hərəkəti büdcəsi
II. Pul vəsaitlərinin xərclənməsi	
1. Xammal və materialın alınması	Xammal və materialın alışı və istifadəsi büdcəsi
2. Əmək xərcləri	Əmək sərfi büdcəsi
3. Ümumi istehsal xərcləri	Ümumi istehsal xərcləri büdcəsi
4. Kommersiya xərcləri	Kommersiya xərcləri büdcəsi
5. Ümumi və inzibati xərclər	Ümumi və inzibati xərclər büdcəsi
6. Əsaslı xərclər	Əsaslı xərclər büdcəsi
7. Mənfəətdən vergi	Mənfəət və zərər haqqında proqnoz hesabatı
8. Kredit üçün faizlər	Mənfəət və zərər haqqında proqnoz hesabatı
9. Borcların ödənilməsi	Borc müqaviləsi

Müəssisələrdə pul vəsaitləri, pul axını əsas aşağıdakı üç fəaliyyət sferaları ilə bağlıdır:

- cari istehsal fəaliyyətindən və sifarişçidən alınan vəsait;
- investisiya fəaliyyətindən;
- maliyyə fəaliyyətindən.

İstehsal fəaliyyəti əslində mənfəətin əsas mənbəni təşkil etməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətindən pul vəsaiti əsas vəsaitlərin əldə edilməsi və satışından, qeyri-material aktivlərdən, qiymətli kağızlardan və s. daxil olur.

Maliyyə fəaliyyətindən pul vəsaiti səhmlərin emissiyasından, alınmış kreditdən, müsbət məzənnə fərqiindən və s. əldə edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pul resurslarının hərəkəti bir tərəfdən müəssisənin əməliyyatlar üzrə tsiklinin mühüm göstəricilərindən biridir, digər tərəfdən isə gələcək dövr üçün daxil olmalar və ödəmələr planıdır.

Müasir dövrdə təsərrüfat proseslərinin ən mühüm kateqoriyalarından birini və eyni zamanda onların idarə olunmasının həlledici alətlərini pul və risklər təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı istehsal və maliyyə qərarlarının əsaslandırılmasında onların rolu və əhəmiyyəti daha da artır. Bu, bazar münasibətlərinin xüsusiyyətləri ilə əvvəl hər şeydən əvvəl bu kateqoriyaların iqtisadi proseslərə təsir gücü ilə əlaqədardır.

Ancaq pul ilkin kapitalın formalaşmasının (müəssisənin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan) əsas mənbə kimi çıxış edir. Pul müəssisəsinin bütün fəaliyyətini əhatə edir və əlavə gəlir və ya zərər gətirmək xüsusiyyətinə malikdir.

Pul mübadilənin ümumi ekvivalentidir, bütün əmtəələrin dəyərinin ölçüsüdür, yığım və ödəmə vasitəsidir.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsində pulun dəyər ölçüsü funksiyasından hər bir təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının nəticələrinin müqayisəsi əlaməti kimi istifadə edilir. Satış üçün nəzərdə tutulmuş məhsullar pul daxil olmaları ilə, həmin məhsullara çəkilən xərclər isə pul xərcləri ilə ifadə olunur. Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin son nəticələri də (mənfəət və ya

zərər) pulun vasitəsi ilə ölçülür. Pul vahidi ilə ifadə olunan vahid dəyər ölçüsü müəssisənin gəlir və xərclərini hesablamağa və sonra isə nəzərdə tutulan məqsədə nail olmaq üçün qərarların optimal variantlarını seçmək üçün real imkan yaradır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsul istehsalı üçün zəruri olan material qiymətlilərinin alınması üçün pul əsas mənbəyi təşkil edir. Pul, müəssisənin bütün maliyyə öhdəliklərinin nizamlaşdırılması mənbədir. Müəssisənin bütün xərclərinin ödənilməsi üçün tələb olunan pul daxil olmaları həcm və vaxt etibarilə bütün ödəmələrə cavab verməlidir. Ona görə də müəssisənin maliyyə fəaliyyəti idarə olunan zaman pul daxil olmalarına, gəlirlərin ödəmələrlə vaxtına görə balanslaşdırılmasına, likvidliyin gözlənilməsinə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə xüsusi fikir verilməlidir.

Yığım funksiyasında pulun istifadəsi pulun dəyər ölçüsü ödəmə vasitəsi funksiyasını necə yerinə yetirməsindən asılıdır. Əgər pulun alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşürsə, inflyasiya prosesi yüksəkdirsə, bu zaman risk artır, müəssisənin inkişafında, cari fəaliyyətində qeyri-müəyyənlik yaranır. Nəticədə pul resurslarının yığımında, ehtiyatların artırılmasında, investisiyanın həyata keçirilməsində müəssisənin marağı azalır. Əgər pul daimi alıcılıq qabiliyyətinə malikdirsə, bu müəssisənin səmərəli fəaliyyəti üçün vacib şərtidir.

Müəssisə pul vəsaitindən yaxşı istifadə imkanlarını nəzərə almalıdır. Çünki pul alqı və satqı obyektidir və əlavə gəlir gətirmək və ya itgilərə səbəb olmaq qabiliyyətinə malikdir. Ona görə də bütün maliyyə qərarları əsaslandırılmalıdır.

Vacib bir alət olan puldan səmərəli və ağıllı istifadə pulun spesifik xüsusiyyətlərini öyrənməyi tələb edir.

Bazar münasibətləri şəraitində inflyasiya nəticəsində müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri aşağı düşür və səmərəli maliyyə investisiyaların sferası məhdudlaşır. Ona görə də müəssisədə maliyyə işi idarə olunan zaman həmin proseslərin səviyyəsi və nəticələri nəzərə alınmalı, plan tapşırıqları korrekte olunmalı və onun nəticələrindən müdafiə üçün tədbirlər gücləndirməlidir.

Müəssisəni puldan səmərəli istifadə nəticəsində ancaq əlavə gəlir əldə etmək maraqlandırmamalıdır. Eyni zamanda bütün təsərrüfat əməliyyatlarının nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün də pul tətbiq olunmalıdır.

Bütün əmtəələr kimi, pul da bazarda məhdud miqdardadır və özünün dəyərinə və qiymətinə malikdir. Pulun dəyərini müəyyən etmək və vaxt etibarilə onun dəyişilməsi pulun qiyməti vasitəsilə müəyyən edilir. Pulun qiyməti dinamik bir kateqoriyadır. Pulun qiyməti öz kapitalının müvəqqəti istifadəsi üçün maliyyə bazarındakı haqq formasında meydana çıxır. Pulun qiymətinə risk, itkilər də daxildir. Belə ki, pulun qiymətinə başqa amillər də təsir göstərir; inflyasiya prosesləri; kapitalla olan tələb ilə təklif arasındakı nisbət; bankın pul-kredit siyasəti; mənfəət vergisinin stavkası və s.

Firma və şirkətlərdə pul resurslarının idarə edilməsi məhsul və yaxud xidmət satışından əldə edilən qazanclar, mənfəətin əldə edilməsi və pul vəsaitlərinin axını kimi ümdə problemlərlə bağlıdır. Bazar münasibətləri şəraitində həmin problemlər, xüsusilə pul vəsaitlərinin axınının idarə etmək (müəyyən vaxt kəsiyində firmanın əldə etdiyi və ödədiyi pul vəsaitləri arasındakı fərq) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Pul vəsaitləri axınının idarə edilməsi aşağıdakı məsələləri əhatə edir. a) pul vəsaitləri hərəkətinin uçuğu; b) pul vəsaitləri hərəkətinin təhlili; v) pul vəsaitləri hərəkəti büdcəsinin tərtib edilməsi. Pul vəsaitləri isə maddi-material ehtiyatları, xüsusi kapital, bank krediti, dövriyyədən kənar aktivlər, kreditor və debitor borcları ilə bağlıdır. Pul vəsaitlərinin təhlilindən, idarə edilməsindən ən başlıca məqsəd həmin vəsaitlərin çatışmaması və ya artıqlığı, onların daxil olma mənbələri və istifadə edilməsi qaydası və istifadəsi istiqamətlərini müəyyən etməkdir. Pul vəsaitlərinin idarə edilməsində bir qayda olaraq üç istiqamət əsas kimi nəzərə alınır; birincisi, müəssisənin əsas fəaliyyəti; ikincisi investisiya və üçüncüsü maliyyə.

1. Pul vəsaitləri axınının əsas fəaliyyətlə bağlılığı. Bu, istehsal-satışda bağlı pul vəsaitlərinin, o cümlədən mənfəətin daxil olması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Firma və şirkətlərin məcmuu pul vəsaitlərinin daxil olması və istifadəsi bir qayda olaraq aşağıdakı konkret istiqamətlər üzrə baş verir: **a) Daxil olmalar:** cari dövrdə

məhsul satışından olan qazanc, debitor borclarının ödənilməsi, barter satışından daxil olmalar, alıcılardan alınmış avanslar; **b) istifadəsi (kənara getməsi)** mal-material göndərənlərin, tərəfdaşların hesabına pul köçürmə, əmək haqqı vermə, büdcə və büdcədən kənar fondlara ayırma, kreditə görə faiz ödəmə, sosial məqsədlərə (sferalara) ayırmalar.

2. Pul vəsaitləri axınının investisiya fəaliyyəti ilə bağlılığı: **a) Daxil olmalar:** əsas vəsaitlərin, qeyri-material aktivlərin satışından, uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarından əldə edilən gəlirlər, dividendlər, faizlər, digər maliyyə qoyuluşlarının geri qaytarılması; **b) İstifadəsi:** əsas vəsaitlərin qeyri-material aktivlərin alınması, əsaslı vəsait qoyuluşu, uzun müddət maliyyə qoyuluşu. Firma və şirkətlərdə innovasiya, investisiya tədbirləri elmi-tədqiqat işləri pul vəsaitlərinin həmin məqsədlər istiqamətinə hərəkətini zəruri edir.

3. Pul vəsaitləri axınının maliyyə fəaliyyəti ilə bağlılığı: **a) Daxil olmalar;** qısa müddətli kreditlər və istiqrazlar, uzunmüddətli kreditlər və istiqrazlar, səhmlərin emiisiyasından daxil olmalar, məqsədli maliyyələşmədən, **b) istifadəsi** qısa müddətli kreditlərin və istiqrazların, uzun müddətli kreditlər və istiqrazların qaytarılması, dividendlərin verilməsi, səhmlərin ödənilməsi.

Pul vəsaitləri hərəkətinin idarə edilməsi aşağıdakı məsələləri daha aydın təsəvvür etməyə imkan verir: a) pul vəsaitlərinin hansı mənbələrdən nə həcmdə daxil olması və xərclənməsi istiqamətlərini dəqiqləşdirməyə; b) firma və şirkətlərin cari fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən pul vəsaitləri onların ödəmələri, öhdəlikləri yerinə yetirmə səviyyəsini müəyyən etməyə; v) əldə edilən pul vəsaitinin onların pula olan cari tələbatını ödəyə bilməsi səviyyəsini aydınlaşdırmağa; q) firmanın öz xüsusi vəsaiti həcmində investisiya fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan verib-verməməsini müəyyən etməyə; d) əldə edilən ümumi pul vəsaiti ilə mənfəət arasında kəmiyyət nisbətini sistemli halda təhlil etməyə; c) büdcə vəsaitlərinin büdcələşməsinə, o cümlədən kassa büdcəsinin tərtib edilməsinə (gözlənilən pul vəsaitləri daxil olmaları və xərclənməsi smetasının tutulması), bu sahədə *baş verən və verə biləcək cəddi kənarlaşmaları müəyyən etməyə və beləliklə də bu sahədəki gərgin situasiyalı halları yumşaltmağa imkan verir.*

Kassa büdcəsi tərtib edilən zaman **hər üç fəaliyyət növü** (əsas fəaliyyət, investisiya fəaliyyəti və maliyyə fəaliyyəti) **arasındakı qarşılıqlı əlaqələr** dividend siyasəti, kreditləşmə dərəcəsi, inflyasiya, vergi dərəcələri, pul vəsaitlərinin hərəkəti, debitor borclarının inkassasiyası, kreditor borclarının təhlili, habelə ayrı-ayrı xərclər üzrə büdcə-smeta tərtibatı nəzərə alınır. Bu məqsədlə təsərrüfatlarda satışdan daxil olacaq vəsaitin və onların xərclənməsinin proqnozları tərtib edilir.

Lakin müəssisənin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi, ödəmələrdə çətinliklər pul vəsaitlərinin çatışmamazlığına səbəb olur. Pul vəsaitlərinin çatışmamazlığı aşağıdakılara səbəb olur:

- bank kreditləri üzrə vaxtı keçmiş borcların xüsusi çəkisinin artmasına;
- satıcılar və büdcə qarşısında borcların artması;
- əmək haqqı üzrə borcların yaranması;
- müəssisənin aktivlərinin likvidliyinin aşağı düşməsi və s.

II FƏSİL

MÜƏSSİSƏNİN MƏNFƏƏTİNİN İDARƏ OLUNMASI

§2.1. Müasir dövrdə mənfəətin mahiyyəti, zəruriliyi, rolu və funksiyaları

Hər bir müəssisənin xüsusi kapitalı onun öz daxili resursları hesabına formalaşmalıdır. Belə mənbələrdən ən mühümünü mənfəət təşkil edir.

Mənfəət – ən mühüm iqtisadi kateqoriyadır.

Mənfəət – kommersiya təşkilatının əsas məqsədlidir.

Mənfəət – iqtisadi kateqoriya kimi maddi istehsalda yaradılan xalis gəlirdir.

Mənfəət – iqtisadi nöqteyi-nəzərdən müəssisənin pul daxil olmaları ilə ödəmələri arasındakı fərkdir.

Mənfəət – təsərrüfat nöqteyi-nəzərindən hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına müəssisənin əmlakının vəziyyətindəki fərqi göstərir.

Mənfəət – mühasibat uçotunda göstərilir və bu məbləğ müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin həqiqi nəticələrini xarakterizə etmir.

Beləliklə, müəssisədə mənfəət mühasibat və iqtisadi anlayışlara malikdir.

Mühasibat mənfəəti – əmtəə, mal qiymətlərinin satışı nəticəsində əldə edilir.

İqtisadi mənfəət – kapitalın «işinin» nəticəsidir.

Mənfəət – müəssisənin pul yığımının bir hissəsinin pula ifadəsidir.

İqtisadçılar mənfəət haqqında konsepsiyanın üç məqsəd üçün lazım olduğunu göstərirlər:

1. Vergi hesablamaq üçün.
2. kreditörün müdafiəsi üçün.
3. Ağıllı investisiya siyasətinin seçilməsi üçün.

Mənfəət – əlavə dəyərin bir hissəsidir, o məhsul satışı nəticəsidir.

Mənfəət – gəlirlərin xərclərdən artıq hissəsidir.

Mənfəət - müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrini xarakterizə edən vacib göstəricidir.

Mənfəəti idarə etmək üçün onun formalaşma mexanizminin açılması zəruridir.

Mənfətin idarə olunması hər bir amilin mənfətin artmasına və ya azalmasına təsirini göstərilməsini tələb edir.

Hər bir kommərşiya təşkilatının fəaliyyətinin *məqsədi* mənfəət almaqdır. Çünki ancaq mənfəət onun gələcək inkişafını təmin edə bilər.

Mənfəət – müəssisənin iş aktivliyi üçün əsas şərtədir.

Müəssisədə mənfətin həcmnin artması aşağıdakıları stimullaşdırır:

- müəssisənin və işçilərin səmərəli təsərrüfatçılıqda marağını artırır;
- təsərrüfat subyektləri arasında rəqabət;

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ancaq o müəssisələr inkişaf edirlər ki, onlar öz fəaliyyətlərində maksimum mənfəət əldə etməyi rəhbər götürürlər.

Beləliklə, əmtəə – pul münasibətləri şəraitində müəssisənin xalis gəliri mənfəət formasını alır.

Cədvəl 2.1.1.

Azərbaycan iqtisadiyyatında mənfəət (mln.manat)*

İLLƏR	Mənfətin məbləği
2000	539,9
2001	626,8
2002	916,2
2003	1141,9
2004	1776,0
2005	2133,1
2006	2741,3
2007	14070,2
2008	22829,8
2009	13933,9
2010	19112,1
2014	23210

* Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2015.

Yuxarıdakı cədvəl məlumatları Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında mənfəətin dinamikasını xarakterizə edir. Belə ki, 2000-ci illə 2014-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında mənfəətin həcmnin ildən-ilə artımı mövcuddur. Belə ki, 2000-ci ildəki mənfəətin həcmi 539,9 milyon manatdan 2014-cü ildə 23210 milyon manata çatmışdır ki, bu vəziyyəti də qənaətbəxş hesab etmək olar.

Bazar münasibətləri şəraitində mənfəətin əhəmiyyəti çox böyükdür.

Əmtəə istehsalçıları mənfəət almaq üçün istehsalın həcmi artırırırlar, istehsal xərclərinin aşağı salınmasına çalışırlar.

İnkişaf etmiş rəqabət şəraitində bu təkcə sahibkarların məqsədi deyil, mənfəət hesabına eyni zamanda ictimai tələbatlar ödənilir.

Sahibkar hansı istiqamətdə daha çox mənfəət əldə edə bilərsə, fəaliyyətini o sahəyə yönəldir və investisiyanı ora istiqamətləndirir.

Müasir dövrdə müəssisələrdə yaranan zərərlər də öz rolunu oynayır. Belə ki, nöqsanlar olan yerdə (istehsalın təşkili, satışı, vəsaitin yönəldilməsi və s.) zərər meydana gəlir.

İqtisadiyyatda böhran, inhisarçılıq və s. sahibkarlara real olmayan (mənfəətin (qiymətin sünü artırılması nəticəsində) əldə olunmasına şərait yaradır.

İqtisadiyyatda olan nöqsanların aradan qaldırılması nəticəsində iqtisadiyyat sağlamlaşır, qiymətqoymada bazar mexanizmi inkişaf edir, optimal vergi sistemi formalaşır və s. Bütün bu vəzifələr dövlət tərəfindən həyata keçirir.

Cədvəl 2.1.2.

Müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin maliyyə nəticələri (mln.manat)*

	2010		2014	
	mənfəət	zərər	mənfəət	zərər
Cəmi	19112,1	845,3	23210	1910,4
O cümlədən				
Kənd təsərrüfatı	32,4	4,7	23,3	17,5
Sənaye	17655,2	600	21169	1271
Tikinti	229,3	42,0	488,2	179,3
Ticarət	248,5	16,0	219,6	166,2
Nəqliyyat	191,1	92,0	128,4	
İnformasiya və rabitə	308,8	8,0	443,9	60,8

*Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2015.

Yuxarıdakı cədvəl məlumatları Azərbaycanda müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini xarakterizə edir. Belə ki, cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, mənfəətin həcmi 2010-cu ildəki 19112,1 milyon manatdan 2014-cü ildə 23210 milyon manata çatmışdır.

Lakin müəssisə və təşkilatların zərərləri haqqında bunu demək olmaz. Belə ki, iqtisadiyyatda zərərin məbləği 2010-cu ildəki 845,3 milyon manatdan 2014-cü ildə 1910,4 milyon manata çatmış, yəni 4-5 il ərzində 1065,1 milyon manata artmışdır ki, belə vəziyyəti də qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın ayrı sahələrində də vəziyyəti o qədər də qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Məsələn, kənd təsərrüfatında zərərin məbləği 2010-cu ildəki 4,7 mln.manatdan 2014-cü ildə 17,5 mln.manata, sənayedə 600 mln.manatdan 2014-cü ildə 1271 mln.manata, nəqliyyatda isə qeyd olunan illərdə 92 mln.manatdan 113,2 mln.manata və s. çatmışdır.

Hər bir iqtisadi kateqoriyanın mahiyyəti onun funksiyaları ilə öyrənilir.

Mənfəətin də mahiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Mənfəətin funksiyalarına daxildir:

I. Nəticə funksiyası.

II. Stimullaşdırıcı funksiya.

III. Büdcə yaradan funksiya.

Birinci funksiya – müəssisənin fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edən funksiya müəssisənin işinin keyfiyyətini xarakterizə edir.

Mənfəət göstəriciləri son maliyyə nəticələrini əks etdirir, iqtisadi səmərəliliyi xarakterizə edir.

Mənfəətin mövcudluğu müəssisənin gəlirlərinin onun xərclərindən artıqlığını xarakterizə edir.

İkinci stimullaşdırıcı funksiya – müəssisənin inkişafı üçün əsasdır. Əvvəla, mənfəət müəssisənin maliyyə resurslarının əsas elementidir

Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin (xalis mənfəətin_ xüsusi çəkisi elmi-texniki tərəqqi, yeni texnika, sosial inkişaf və s. məqsədlər üçün zəruri həcmdə olmalıdır.

Üçüncü funksiya – büdcəyaradan funksiya. Bu funksiya mənfəətin həm müəssisə, həm də dövlət üçün nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Belə ki, mənfəət büdcə gəlirlərinin təşkilinin əsas mənbəyidir.

Cədvəl 2.1.3.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərində mənfəət vergisi*

	2015-ci il proqnoz mln.man.	2015-ci ildə gözlənilən mln.man.	2016-cı ildə proqnoz mln.man.	%	
				2015	2016
Bütün gəlirlər O cümlədən	19438	17080	14566	100	100
Mənfəət vergisi	2211	2111	1821,6	11,4	12,5

* *Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı. Bakı 2015.*

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, mənfəət vergisinin 2015-ci ilin büdcəsində xüsusi çəkisi 11,4%, 2016-cı ilin büdcəsində isə 12,5 faiz proqnozlaşdırılmışdır.

2016-cı ilin büdcəsinə 2016-cı ildə yenidən baxıldıqdan sonra demək olar ki, onun gəlirləri 16,8 mlrd.manata qədər tənzimlənmişdir ki, bu zaman mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi isə təxminən 10,7 faiz olacaq.

§2.2. Mənfəətin tərkibi və onun səviyyəsinə təsir göstərən amillər

Müəssisənin mənfəət və zərərlər hesabatında maliyyə nəticələrinin hesablanma metodikasına uyğun olaraq mənfəətin sonrakı növləri müəyyən edilir: ümumi mənfəət, balans mənfəti, xalis mənfəət, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət, vergi qoyulan mənfəət və s.

Ümumi mənfəət – məhsul satışından mənfəətlə xərclər arasındakı fərqdən ibarətdir. Ümumi mənfəətin tərkibinə satışdan mənfəət, əsas fondların satışından mənfəət, satışdan kənar əməliyyatlardan mənfəət və s. daxildir.

Əsas fondların satışından mənfəət – bu müəssisədə kapitalın artması deməkdir. Müəssisədə ümumi mənfəətin səviyyəsinə satışdankənar əməliyyatlardan gəlirlər və xərclər təsir göstərir.

Satışdan mənfəət – ümumi mənfəətlə kommersiya və idarəetmə xərcləri arasındakı fərqdən ibarətdir.

Adi fəaliyyətdən mənfəət – bölüşdürülməyə məruz olan mənfəətdir. Belə mənfəət təmiz mənfəətə bərabərdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət, baş idarə və s. müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət müdaxilə etmir.

Müəssisənin təsərrüfat – maliyyə fəaliyyətinin maliyyə nəticəsi balans mənfəəti adlanır.

Müəssisədə balans mənfəətinin tərkibi onun fəaliyyətinin istiqamətləri üzrə müəyyən edilir:

- cari fəaliyyətdən;
- əməliyyat fəaliyyətindən;
- maliyyə fəaliyyətindən.

Balans mənfəətinin tərkibinə daxildir:

- satışdan əldə edilən mənfəət;
- sair satışdan mənfəət;
- əməliyyatlardan mənfəət;
- satışdankənar əməliyyatlardan mənfəət;
- fəvqəladə gəlirlərdən mənfəət.

Yuxarıda qeyd edilən bütün istiqamətlərdə həm gəlirlər, həm də xərclər hesablanır və son nəticədə ya mənfəət və zərər müəyyən edilir.

Beləliklə, müəssisənin zərərsiz iş fəaliyyətinin xarakterizə edən əsas göstərici mənfəətdir.

Mənfəəti, iqtisadçılar iqtisadi səmərə göstəricilərinə daxil edirlər. Lakin mənfəət səmərəlilik göstəricisi deyil. Çünki mənfəətin mütləq məbləği, qoyulmuş vəsaitin verimliliyi (fond verimi) haqqında mülahizə irəli sürülür.

Mənfəət planlaşdırılan zaman hansı amillərin təsiri ilə mənfəətin artması və azalması mütləq müəyyən edilməlidir.

Mənfəətin səviyyəsinə təsir göstərən amillər sonrakılardır:

1). Satışın həcmi. Müəssisədə maya dəyərində dəyişən xərclərin həcmi artarsa, bu məhsulun satışının və mənfəətin həcmının artmasına gətirib çıxaracaq.

2). Qiymətlər – inflyasiyanın yüksək tempi zamanı mənfəətin artması qiymət hesabına baş verirdi. Lakin inflyasiya zəfilədikcə, rəqabət inkişaf etdikcə istehsalçılar süni surətdə qiyməti artırma bilmirdilər.

3). Maya dəyəri – Məhsulun maya dəyəri elm aşağı salınmalıdır ki, məhsulun keyfiyyəti pozulmasın. Bu isə nəzarət hesabına əldə edilir.

4). Buraxılan məhsulun keyfiyyəti. Mənfəət – bazar iqtisadiyyatında hərəkətverici qüvvədir, yəni buraxılan məhsulun yaxşılaşdırılması və əsas fondların yeniləşdirilməsi hesabına mənfəəti artırmaq olar.

5). Buraxılan məhsulun seşidinin yaxşılaşdırılması.

Bazar münasibətləri şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Mənfəət müəssisənin özünümaliyyətləşmə imkanlarını və maddi sosial tələbatlarını təmin edir, mənfəət vergisi isə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında iştirak edir.

Müasir dövrdə müəssisənin mənfəəti onun fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biridir. «Müəssisə haqqında» qanunda deyilir: müəssisə öz fəaliyyətini mənfəətlə başa vurursa, deməli o öz xərcini həm ödəyir, həm də əlavə gəlir əldə edə bilir. Müəssisə mənfəətlə işləyirsə, deməli onun istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyəti tələblərə cavab verir.

Müəssisənin maliyyə nəticəsi mənfəətlə xarakterizə olunur. *Mənfəətin təhlili* – müəssisədə maliyyə təhlilinin tərkib hissəsini təşkil edir. Mənfəətin təhlili onun formalaşması qaydası ilə sıx əlaqədardır.

Müəssisənin ümumi mənfəət məbləği onun bütün istiqamətlərini xarakterizə edir.

Faktiki ümumi balans mənfəəti məbləğinə aşağıdakılar daxildir:

1. Əmtəəlik məhsul satışından mənfəət;
2. Sair satışdan mənfəət;
3. Satışdankənar mənfəət (zərər);
4. Əsas fondların satışından mənfəət.

Beləliklə, mənfəət planının yerinə yetirilməsini təhlil etməməmişdən əvvəl, mənfəətin əmələ gəlmə mənbələrini müəyyən etməli və həmin mənbələrdən daxil olacaq məbləğlərin tam və vaxtında uçota alınmasının düzgünlüyü müəyyən edilməlidir.

Mənfəət planının yerinə yetirilməsinin və mənfəətdən istifadənin təhlili qarşısında bir sıra vəzifələr durur və həmin vəzifələrə daxildir:

1. Mənfəətin plan və faktiki məbləğinin düzgünlüyü və qanuna uyğunluğunun müəyyən edilməsi;
2. Mənfəət planının yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi;
3. Plandan kənarlaşmaların səbəblərinin aşkar edilməsi;
4. Mənfəətin artırılması üçün müəssisədə daxili ehtiyatların aşkara çıxarılması.
5. Maliyyə planında nəzərdə tutulmuş istiqamətlərdə mənfəətin bölüşdürülməsinin təhlili.

Mənfəət planının yerinə yetirilməsi və istifadəsini təhlil etmək üçün aşağıdakı mənbələrdən istifadə edilir:

1. Müəssisənin əsas fəaliyyəti haqqında forma;
2. Müəssisənin maliyyə planı;

3. Maliyyə nəticələri haqqında hesabat;
4. Müəssisənin istehsal fəaliyyəti haqqında hesabat;
5. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas göstəriciləri haqqında hesabat;
6. Məhsul satışı hesabatı;
7. Mənfəət və zərərlər hesabatı;
8. Mənfəətin istifadəsi hesabatı;
9. Mənfəətin bölüşdürülməsi və mənfəətdən büdcəyə vergilər haqqında əsasnamə.

Müəssisədə mənfəət təhlil edilən zaman ümumi mənfəət məbləği və eləcə də ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə mənfəət məbləği araşdırılır.

Məsələn, «A» məhsulu üzrə

(manat)

<i>Göstəricilər</i>	<i>Keçən il</i>	<i>Plan</i>	<i>Kənarlaşma</i>
Miqdar (ədəd)	290	310	+20
Məhsul vahidinin maya dəyəri	58000	53000	+5000
Məhsul vahidinin qiyməti	62000	70000	+8000
Mənfəət	4000	17000	+3000
Cəmi mənfəət	290*4000=1160000	310*17000=5270000	4110000

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, plan üzrə mənfəət, keçən ilə nisbətən 4110000 manat çox olacaq.

Müəssisədə mənfəət planının əsaslı olmasını müəyyən etmək üçün maya dəyərinin xərc maddələrini təhlil etmək lazımdır.

«A» məhsulu üzrə

(manat)

<i>Göstəricilər</i>	<i>Hesabat</i>	<i>Plan</i>	<i>Kənarlaşma</i>
Miqdari (ədəd)	200	310	+20
Əmək haqqı	20000	15000	+5000
Material xərci	30000	32000	-2000
Qeyri-müstəqil xərclər	8000	6000	-2000
Cəmi	58000	53000	+5000
Məhsul vahidinin qiyməti	62000	70000	+8000
Məhsul vahidinin mənfəəti	4000	17000	13000
Mənfəət Cəmi	1160000	5270000	4110000

İndi isə mənfəətin hansı amillər hesabına artacağını müəyyən edək:

1) Məhsul miqdarının dəyişməsi;

$$20 \times 4000 = 8000 \text{ manat}$$

2) Məhsul vahidinə əmək haqqının dəyişməsi

$$310 \times 5000 = 1550000 \text{ manat}$$

3) Məhsul vahidinə dolaylı xərclərin dəyişməsi

$$310 \times 2000 = 620000 \text{ manat}$$

4) Məhsul vahidinin qiymətinin dəyişməsi hesabına

$$310 \times 8000 = 2480000 \text{ manat}$$

5) Məhsul vahidinə material xərcinin dəyişməsi;

$$310 \times 2000 = 620000 \text{ manat}$$

$$\text{Cəmi} = [8000 + 155000] + (-620000) + 2480000 = 4110000$$

Beləliklə, müəssisədə mənfəətin artımı aşağıdakılar hesabına əldə ediləcək;

1. Maya dəyərinin aşağı düşməsi hesabına – 1550000 manat
(310x5000)

2. Qiymətlərin artması hesabına – 2480000 (310x8000) manat

Məhsul miqdarının artması hesabına – (20x4000) manat

Məhsullar üzərə mənfəətə təsir göstərən amillərin təhlili konkret tədbirlər hazırlamaq üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi ədəbiyyatlarda maya dəyəri və mənfəət ayrılıqda təhlil edilir. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu iki göstəricinin təhlilinin birlikdə aparılması məqsədəuyğundur.

Cədvəl 2.2.1.

Məhsullar üzərə mənfəəti təhlil etdikdə aşağıdakı cədvəldən istifadə etmək olar

«A» məhsulu üzərə (mln.manat)

<i>Göstəricilər</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>Kənarlaşma</i>
1	2	3	4
1. Məhsulun miqdarı (ədəd)	400	440	+40
2. Məhsulun vahidinə əmək haqqı məsarifi	6	7,10	-1,10
3. Enerji xərcləri	2,10	2,0	+0,10
4. Material xərcləri	12	13,2	-1,2
5. Amortizasiya xərci	0,80	0,75	+0,05
6. İnzibati-idarə xərcləri	2,00	2,20	-0,2
7. Məhsul vahidinin qiyməti (manatla)	23,50	24,10	+0,60
8. Mənfəət	240	-	240
9. Zərər		506,0	-506

Cədvəl rəqəmlərindən görünür ki, «A» məhsulundan 240 mln.manat mənfəət gözlənilməli halda, 506 mln.manat zərərə yol verilmişdir.

Daha doğrusu «A» məhsulu üzrə müəssisə 746 mln.manat (506+240) zərərə düşmüşdür. İndi isə bu məbləğin əmələ gəlməsi səbəbini müəyyən edək:

1) Məhsulun miqdarının dəyişilməsinin təsiri:

$(440 - 400/x/23,56 - 6,00 - 2,10 - 12,00 - 0,80 - 2,00 = +24,00$
mln.manat.

2) Məhsul vahidinə düşən əmək haqqı xərclərinin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times (6,00 - 7,10) = -484,0$ mln.man.

3) Məhsul vahidinə enerji xərclərinin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times /2,10 - 2,00/ = +44,00$ mln.manat.

4) Məhsul vahidinə material məsarifinin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times /12,00 - 13,20/ = -528,00$ mln.manat.

5) Məhsul vahidinə amortizasiya xərclərinin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times /0,80 - 0,75/ +22,00$ mln.manat.

6) Məhsul vahidinə inzibati-idarə xərclərinin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times /2,00 - 2,20/ = - 88,00$ mln.manat.

7). Məhsul vahidinə qiymətin dəyişməsinin təsiri:

$440 \times /24,10 - 23,50/ = +265$ mln.manat.

Cəmi zərər $+24/+/-484/+44/+/-528/+22/+/-88/=-746,00$ mln.manat.

Müəssisələrdə mənfəətin artmasına və ya azalmasına birbaşa təsir göstərən amillərə aşağıdakılardır:

- məhsulun qiyməti;
- maya dəyəri, material, enerji, amortizasiya və s. birbaşa xərclər;
- dolayı xərclər (inzibati-idarə etmə və s. xərclər).

Amortizasiya məsarifləri;

- məhsulun miqdarı (istehsal və satış planlarının yerinə yetirilməsi);
- istehsal fondlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- məhsulun keyfiyyəti;
- məhsulun çeşidi.

Bazar münasibətləri şəraitində güclü rəqabət müşahidə olunan məhsullar üzrə daha dəqiq təhlil aparmaq lazımdır. Müəssisə kollektivi bilməlidir ki, hansı nailiyyətlər hesabına rəqabətə qalib gəlmək və ya məğlub olmaq olar. Bu isə konkret tədbirlərin hazırlanmasına, yeni axtarışlara şərait yaradır. Mənfəəti təhlil edən zaman onun operativ xarakter daşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada əsasən 2 amilin təsirini öyrənmək lazımdır. Bunlardan birincisi, istehsal edilən məhsulun miqdarı, ikincisi isə maya dəyəridir.

Tutaq ki, bir gündə müəssisə 70 ədəd «A» məhsulu istehsal etməli olduğu halda, 75 ədəd istehsal etmişdir.

Hər məhsul vahidinə isə 8 min manat mənfəət planlaşdırılmışdır. İstehsal edilən 75 ədəd məhsula görə 1,50 min manat artıq xərcə yol verilmişdir.

Mənfəəti hesablayaq:

$$(70 \times 8) - (75 \times 8 - 1,50) = 560 - 187 = 73 \text{ min manat.}$$

Müəssisə, 560 min manat əvəzinə 487 min manat mənfəət əldə etmişdir.

Deməli, 5 ədəd artıq istehsal edilən məhsul 40 min manat (5x8) mənfəət gətirdiyi halda, məhsul vahidinə 1,50 min manat artıq sərf edilən məsarif 113 min manat (75x1,50) zərər gətirmiş və nəticədə təsərrüfat 73 min manat ziyan dəymişdir.

Mənfəət planının yerinə yetirilməsinin təhlili zamanı birinci növbədə hesabat ilinin mənfəəti ilə plan mənfəəti müqayisə edilir. Sonra mənfəət tərkib hissələri üzrə təhlil edilir.

Məsələn, müəssisədə təhlil 2015-ci ilin yanvar ayının 1-dən dekabr ayının 31-nə kimi, yəni, 2016-cı ilin yanvar ayının 1-nə qədər olan dövrü əhatə edir. Belə olduqda həmin dövrdə mənfəət planının necə yerinə yetirildiyi təhlil edilməlidir.

2016-cı il

<i>Göstəricilər</i>	<i>Plan 2016</i>	<i>Faktiki 2015</i>	<i>Planın yerinə yetirilməsi faizi</i>
Mənfəətin məbləği (min.manat)	33600	34106	101,5

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, 2015-ci ilin mənfəət planı 101,5%, yəni, 1,5 faiz artıqlaması ilə yerinə yetirilmişdir.

İstehsal müəssisələrində mənfəət planının tərkibində əsas yeri müəssisənin əsas iş fəaliyyətindən əldə edilən mənfəət tutur.

Təhlil zamanı satışdan əldə edilən mənfəətin səviyyəsinə təsir göstərən amillər ayrı-ayrılıqda araşdırılır.

Satışdan əldə edilən mənfəəti təhlil etmək üçün satış haqqında aşağıdakı hesabat məlumatlarından istifadə olunur:

- illik satış haqqında hesabat;
- satış haqqında hesabat.

Satışdan əldə edilən mənfəətin həcmində aşağıdakı amillər təsir göstərir:

1. Əmtəlik məhsulun həcmində dəyişməsi;
2. Keçici əmtəə qalıqlarının səviyyəsinin dəyişməsi;
3. İstehsal planı;
4. Məhsullarının tam maya dəyərinin dəyişməsi;
5. Qiymətlərin dəyişməsi;
6. Məhsulun tərkibinin dəyişməsi (çəşid və s.).
7. Məhsulun keyfiyyəti.

Məhsul satışından əldə edilən mənfəətin hesablanması üçün aşağıdakı formuladan istifadə edilir.

$$M_c = m_1 + m_3 - m_2$$

m_1 – plan ilinin əvvəlinə qalıqlarda mənfəət;

m_3 – plan ilində mətəəlik məhsulda mənfəət;

m_2 – plan ilinin axırına qalıqlarda mənfəət.

Eyni zamanda ilin əvvəlinə və axırına qalıqların tərkibinə nə daxil olduğunu bilmək lazımdır. Sonra ilin əvvəlinə və ilin axırına qalıqların uçotda və hesabatda düzgün əks olduğu müəyyən edilməlidir.

Ayrı-ayrı amillərin satışdan əldə edilən mənfəətə təsirini aşağıdakı cədvəl məlumatları əsasında təhlil etmək olar?

(min manat)

<i>Nö</i>	<i>Göstəricilər</i>	<i>Plan</i>	<i>Hesabat fak.</i>
1	İstehsal maya dəyəri	97920	91712+6208
2	İstehsaldankənar xərclər (kommersiya xərcləri)	7680	7824-144
3	Satılan məhsulun tam maya dəyəri	105600	99536 (+6064)
4	Satışdan gəlir (qiymətlər)	121600	116160 (-5440)
5	Satışdan mənfəət	16000	16624
6	Plandan artıq mənfəət		624

Cədvəl məlumatlarından görünür ki, məhsul satışından mənfəət planı 624 min manat (16624-16000) artıqlaması ilə yerinə yetirilmişdir.

Satışdan mənfəət planının 624 min manat artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi aşağıdakı amillərin təsiri nəticəsində baş vermişdir:

1. Məhsulların istehsal maya dəyərinin aşağı düşməsi hesabına: - (97920-91712)-6208 min manat
2. İstehsaldankənar xərclərin artması hesabına – 244 min manat (7824-7680).
3. Satış qiymətinin aşağı düşməsi hesabına - -5440 min manat (121-600-116160).

Beləliklə, müəssisədə hesabat ilində satışdan əldə edilən mənfəətin 624 min manat artması baş vermişdir. Özü də aşağıdakılar hesabına:

1. İstehsal m/d aşağı düşməsi – 6208 min man.
2. Tam maya dəyərin aşağı düşməsi – 6064 min man.

Lakin aşağıdakı amillərin təsiri ilə mənfəətin həcmi azalmışdır:

1. İstehsaldankənar xərclərin artması – 144 min man.
2. Satış qiymətlərinin aşağı düşməsi – 5440 min man.

Beləliklə, plandan artıq mənfəət 624 min man olub (6064-5440).

Beləliklə, satışın həcmının azalmasının, istehsaldankənar xərclərin məbləğinin artmasının səbəbləri aydınlaşdırılmalıdır.

Sonra, bu sahədə yol verilmiş nöqsanların aradan qaldırılmasına kömək edə biləcək bütün ehtiyat mənbələrinin səfərbər olunmasına yönəldilən konkret təkliflər qəbul edilməlidir.

Ümumi mənfəətin (balans) tərkibində ikinci yeri sair satışdan mənfəət (qeyri-sənaye xarakterli məhsul, iş və xidmətlərə görə əldə edilən mənfəət) tutur.

Sair satışdan mənfəətə daxildir:

- köməkçi kənd təsərrüfatından mənfəət;
- nəqliyyat təsərrüfatından mənfəət;
- təmir təsərrüfatından mənfəət;
- əsaslı tikintidən mənfəət.

Sair satışın nəticələri müsbət və ya mənfi ola bilər. Belə ki, müəssisənin balansında olan nəqliyyat, təmir və köməkçi kənd təsərrüfatı müəssisələri öz fəaliyyətindən mənffətlə yanaşı, zərər də əldə edə bilərlər ki, bu da müəssisənin ümumi mənfəətinə birbaşa təsir göstərəcəkdir.

Sair satışdan əldə edilən mənfəət birbaşa hesablama üsulu ilə müəyyən edilir. Yəni, gəlir çıxılsın xərclər.

Sair satışdan mənfəət təhlil olunan zaman onun yaranmasının qanuniliyi mütləq yoxlanılmalıdır. Bu zaman mütləq aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır:

1. Planda sair satışdan mənfəətin alınması nəzərdə tutulmuşdurmu?
2. Mənfəət hansı obyektlərdən alınmışdır?
3. Sair satışdan əldə edilən mənfəət planının yerinə yetirilməsi səviyyəsi necədir?

Müəssisələrdə ümumi (balans) mənfəət satışdankənar gəlirlər və itgilər də birbaşa təsir göstərir.

Satışdankənar mənfəət (zərər) satışdankənar əməliyyatlarla əlaqədardır.

Satışdankənar əməliyyatlar müəssisələrdə bilavasitə məhsul istehsalı və satışı ilə əlaqədar deyildir.

İqtisadi sanksiyalar üzrə alınan və ödənilən vəsaitlər arasında fərq müsbət və mənfi ola bilər.

Yəni, müəssisənin aldığı (başqa təşkilatlardan) ödədiyindən çox olarsa, nəticə mənfəət olacaq. Əksinə, aldığı ödədiyindən az olarsa, nəticə zərər olacaq. Mənfəət hesabına ümumi mənfəət artacaq, zərər hesabına isə müəssisənin xalis mənfəəti azalacaq.

İqtisadi sanksiyalar müəssisənin fəaliyyətindən asılıdır. Yəni, əgər müəssisə hesablaşma və ödəmə intizxamına əməl edərsə, mal göndərilməsi üzrə öhdəçilikləri yerinə yetirərsə, büdcəyə, satıcılara və banka olan

öhdəçiliklərini vaxtında yerinə yetirərsə onun satışkənar əməliyyatların nəticələrinə iqtisadi sanksiyaların elə bir təsiri olmayacaqdır və əksinə.

Satışkənar gəlirlərə aşağıdakılar da daxildir:

- müəssisənin qiymətli kağızlara maliyyə qoyuluşlarından gəlir;
- xarici valyuta ilə əməliyyatlarda və valyuta hesabları üzrə müsbət kurs fərqləri;
- keçən illərdə zərəre silinmiş debitor borclarının silinməsindən əldə edilən gəlir;
- hesabat ilində aşkar edilən keçən illərin mənfəəti;
- kredit idarələrində müəssisələrin pul hesabları üzrə alınmış faizlər.

Yuxarıda qeyd edilənlərə yanaşı, satışkənar əməliyyatlar üzrə xərclərə aşağıdakılar da Aid edilir:

- material qiymətləri və pul vəsaitinin itgilərindən zərərlər (təftiş nəticəsində aşkar edilən);
- xarici valyuta əməliyyatları və valyuta hesabları üzrə mənfə kurs fərqləri;
- hesabat ilində aşkar edilən keçən illərin zərərləri;
- ümitsiz debitor borclarının silinməsi;
- dondurulmuş istehsal güclərinin saxlanması xərcləri;
- ləğv olunmuş sifarişlər üzrə xərclər.
- cərimə, peniya və s. (ödənilən).

Bazar iqtisadiyyatına keçənə qədər satışkənar əməliyyatlar üzrə gəlirlərdə (xərclərdə) ancaq maliyyə sanksiyaları üzrə (faiz, peniya, cərimə və s.) alınmış və ödənilmiş məbləğlər nəzərə alınır. Lakin bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar satışkənar nəticələrin tərkibinə sahibkarlıq elementləri də daxil edilir. Məsələn, əmlakın icarə verilməsindən gəlir başqa müəssisələrin fəaliyyətində pay iştirakından gəlirlər və s.

Bu gəlirlərin müəssisəyə daxil olması özəlləşmə və mülkiyyətin müxtəlif formalarında icarə, səhmdar, müştərək və s. müəssisələrin təşkili ilə əlaqədardır. Əgər müəssisə birgə müəssisələrin fəaliyyətində iştirak edərsə və ya pay əsasında fəaliyyət göstərsə, o zaman pay şəklində gəlir əldə edir ki, həmin gəlir də satışdankənar əməliyyatların nəticələrinə daxil edilir.

Sonra, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində icarə münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar müəssisələr əlavə gəlir əldə etmək üçün öz əmlakının (bina, qurğu, avdanlıq və s.) bir hissəsini müəyyən müddətə icarəyə verirlər. İcarəyə verilmiş əmlakın alınması əməliyyatı da baş verə bilər. Hər hansı bir halda müəssisə gəlir əldə edir ki, bu gəlir də satışdankənar gəlirlərə və son nəticədə isə müəssisənin ümumi mənfəətinə daxil edilir.

Mülkiyyətin səhmdar formasının inkişafı ilə əlaqədar səhmdar cəmiyyəti səhm, istiqraz və s. qiymətli kağızlar buraxır. Onların satışdan gəlir əldə edilir. Bu isə müəssisənin gəlirliyini artırır. Buraxılmış səhmlər üzrə gəlirlilik səviyyəsi dividend və faizlər formasını alır.

Bütün itkilər satışdan kənar xərclərdə nəzərə alınır. Ona görə də müəssisədə təbii fəlakət və ya müəssisənin boş dayanması nəticəsində baş vermiş itkilərin düzgün hesablanması və rəsmiləşdirilməsi ciddi yoxlanılmalıdır.

Təbii fəlakət nəticəsində baş verən ziyanlar mütləq akt ilə rəsmiləşdirilməlidir. Həmin aktlar dəqiq yoxlanılır. Yoxlama prosesində təbii fəlakət nəticəsində əmələ gəlmiş zərərlərin düzgünlüyünə, dəqiqliyinə xüsusi fikir verilir. Xüsusilə, başqa səbəblərdən yaranmış itkilərin təbii fəlakətlə əlaqələndirilməsi ciddi araşdırılmalıdır.

Belə ki, təbii fəlakətlə əlaqədar zərərləri müəssisənin hesabına silmək olmaz, yəni əmlakın məhv olması və ya zədələnməsi hər hansı bir vəzifəli şəxsin günahı üzündən baş vermişdirsə, o zaman həmin itkiləri müəssisənin hesabına silmək olmaz.

Əgər təbii fəlakət nəticəsində zərərlər baş vermişdirsə, o zaman onun həcmnin düzgün müəyyən olunub-olunmadığı müəyyən edilməlidir.

Bu məqsədlə itkilər haqqında tərtib olunmuş aktda göstərilən məlumatlar təbii fəlakət zamanı əmlak haqqında uçot məlumatları ilə müqayisə edilməlidir.

Əgər bu məlumatların tutuşdurulması zamanı kənarlaşma aşkar edilərsə, o zaman bu ciddi, dəqiq yoxlamanı tələb edir.

Beləliklə, müəssisələrdə təbii fəlakətlə əlaqədar itkilərə aşağıdakılar daxil edilir:

- kapital ehtiyatlarının, malların məhv edilməsi;
- korlanmış mal-material qiymətləri;
- boş dayanmalardan itkilər.

Müəssisələrdə əsas fondlarla əlaqədar itkilər nizamnamə fondunun azaldılması hesabına silinir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dondurulmuş müəssisələr ilə əlaqədar itkilər də satışdankənar əməliyyatlara daxil edilir. Belə zərərlər o zaman mövcud olur ki, bu məqsədə müəssisələr üçün xüsusi vəsaitlər nəzərdə tutulmamışdır.

Dondurulmuş müəssisələrin saxlanılması üçün nəzərdə tutulmuş xərclər smeta və fəaliyyətdə olan xərc normaları əsasında müəyyən edilir.

Müəssisələrdə satışdankənar əməliyyatlara hesabat ilində aşkar edilən keçmiş illərin zərərləri də daxil edilir.

Əgər belə hal aşkar edilərsə, o zaman zərərlərin gec aşkar edilməsi səbəbləri müəyyən edilir.

Bu zərərlər bir sıra əlavə xərclərdən ibarət olur. Belə xərclər aşağıdakılarla əlaqədar ola bilər:

- alıcı və satıcılarla hesablaşmaların uçotunda olan çatışmazlıqlar;
- eyni bir mallar üçün iki dəfə hesab sənədlərinin verilməsi;
- keçən ildə vergilərin düzgün hesablanmaması;
- sair.

Belə nöqsanlara ancaq ildkin hesab və tələbnamə sənədləri əsasında aşkar etmək olar.

Satışdankənar əməliyyatlara bəzən müəssisələrdə inventarizasiya zamanı aşkar edilmiş material çatışmazlıqları, keçən illərin brakdan itkiləri və s. daxil edilir. Bu itkilərin hesabat ilində aşkar edilmiş itkilərə daxil olmadığı da müəyyən edilir.

Cərimə və peniyalar hesabatda geniş şəkildə göstərilmişdir.

Alınmış cərimə və peniyalar – mənfəətdə göstərilməlidir.

Ödənməmiş cərimə və peniyalar – zərərlərdə göstərilməlidir.

Müəssisə cərimə və peniyalar üçün məsuliyyət daşıyır, baxmayaraq ki, alınmış cərimə və peniyalar ödənişlərdən artıqdır.

Ona görə də bütün qeyri-istehsal xərcləri dəqiq təhlil edilməlidir. Təhlil nəticəsində həmin xərclərin yaranma səbəbləri müəyyən edilir.

Təhlil zamanı tara əməliyyatları zamanı yaranmış zərərlər də yoxlanılır.

Müəssisələrdə hesabat dövründə ümitsiz (etibarsız) borcların daxil olması da aşkar edilir. Həmin borclar keçmiş illərdə zərərlərə silinir.

Etibarsız borclar aşağıdakılar ilə əlaqədardır:

- hesablaşma intizamının pis olması;
- uçotda olan nöqsanlar.

Müəssisədə material qiymətlərinin satışı ilə əlaqədar əməliyyatlar dəqiq təhlil edilir.

Beləliklə, müəssisədə ümumi məbləğ üzrə mənfəət planının yerinə yetirilməsinin təhlili başa çatdıqdan sonra mütləq aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:

1. Mənfəətin artırılması üçün aşkar edilmiş ehtiyatlar hesablanmalıdır;
2. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün həmin ehtiyatların səfərbər edilməsi ilə əlaqədar tədbirlər hazırlanmalıdır.

§2.3. Mənfəətin planlaşdırılması – müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarəolunmasının tərkib hissəsidir

Mənfəətin planlaşdırılması – maliyyə planlaşdırılmasının tərkib hissəsidir. Mənfəətin planlaşdırılması müəssisənin fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə aparılır. Mənfəətin planlaşdırılmasının müəssisənin fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə aparılması hər bir istiqamətin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Maliyyə planının işlənməsi prosesində mənfəətin səviyyəsinə təsir göstərən bütün amillər nəzərə alınır.

İqtisadiyyatın sabit inkişafı şəraitində mənfəətin planlaşdırılması üç ildən beş ilə qədər dövrü əhatə edir. Sabit qiymətlər şəraitində təsərrüfatçılığın proqnozlaşdırılması şəraitində mənfəətin cari planlaşdırılması bir ilin əhatə edir.

Mənfəətin planlaşdırılması biznes-planın bütün parametrlərindən istifadə edir. Mənfəətin planlaşdırılması müəssisənin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsində həlledici rol oynayır. Burada mənfəətin planlaşdırılması müəssisənin istehsal, təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Mənfəətin planlaşdırılması – müəssisənin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin vacib sahəsidir.

Mənfəət planının işlənməsi prosesində maliyyə nəticələrinin səviyyəsinə təsir göstərən amillər nəzərə alınır, həm də maksimum mənfəət əldə edilməsinə imkan verən istehsal proqramlarının seçilməsinə imkan yaradır.

Mənfəətin planlaşdırılması müəssisənin fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə aparılır.

Mənfəətin planlaşdırılmasının obyektini aşağıdakılar təşkil edir:

1. Balans mənfəəti;
2. Satışdan əldə edilən mənfəət;
3. Sair satışdan mənfəət;\
4. Satışdankənar əməliyyatlar üzrə.

Mənfəət ancaq hesabat ilinin sonunda müəyyən edilir.

Sair satışdan və satışdankənar əməliyyatlardan mənfəət, birbaşa hesablama üsulu ilə planlaşdırılır.

Müəssisə mənfəət planlaşdırılan zamaen birbaşa hesablama, analitik və qarışıq üsullardan istifadə edilir.

Birbaşa hesablama üsulunun əsasına məhsul satışından mənfəətin çeşidlər üzrə hesablanması daxildir. Bu metod çox sadədir və müəssisənin cərimələri ilə xərcləri arasındakı fərq kimi hesablanır.

(Min.manat)

	Göstəricilər	Məbləğ
1.	Buraxılış qiymətləri ilə satışın həcmi	313075
2.	Tam maya dəyəri ilə	199858
3.	mənfəət	113217

Satışdan mənfəət satışdan gəlirlə maya dəyəri arasındakı fərqdən ibarətdir.

$$313075 - 199858 = 113217 \text{ min.manat.}$$

Mənfəətin hesablanması birbaşa üsulunun iriləşdirilmiş metodu. Əgər müəssisədə az çeşiddə məhsul istehsal edilərsə, o zaman mənfəət hesablama üsulu ilə (birbaşa metodun iriləşdirilmiş metodu) hesablanır. Bu zaman mənfəəti hesablamaq üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır.

- Plan ilinin əvvəlinə satılmayan hazır məhsul qalıqlarında mənfəəti (faktiki istehsal maya dəyəri ilə);

- Əmtəlik məhsulda mənfəət (plan istehsal maya dəyəri ilə);

- Plan ilin sonuna satılmayan hazır məhsul qalıqlarında mənfəət (plan istehsal maya dəyəri ilə).

Beləliklə, hesablama üsulu ilə mənfəəti planlaşdırılan zaman plan ilinin əvvəlinə satılmayan hazır məhsul qalıqlarındakı mənfəət + əmtəlik məhsuldakı mənfəət – plan ilinin sonuna satılmayan hazır məhsul qalıqlarındakı mənfəət.

İstehsal (əməliyyat) alətinin səmərəliliyinə əsaslanan metod. Bu metod müəssisədə xərclərinin daimi və dəyişən xərclərə bölünməsi prinsipinə əsaslanır. Bu göstəricilər əsasında marjinal mənfəət hesablanır.

Müəssisədə məhsul satışından mənfəət 500 mln.manatdır, şərti-dəyişən xərclər – 250 mln.manat, şərti-daimi xərclər isə 100 mln.manatdır.

Marjinal mənfəəti hesablayaq

(mln.manat).

	Göstəricilər	Məbləğ	%
1.	Satışdan gəlir	500	100
2.	Dəyişən xərclər	250	50
3.	Marjinal mənfəət	250	50
4.	Daimi xərclər	100	
5.	Maliyyə nəticəsi (sətr 3- sətr 4)	150	

Marjinal mənfəətin satışdan gəlirə nisbəti: $250:500-100\%-50\%$

Zərərsiz nöqtə = 100 (daimi xərclər) : $50\% \times 100\% = 200$ mln.manat.

Əməliyyat alətinin effektivliyi marjinal mənfəətin mənfəətə nisbəti kimi hesablanır. Burada əməliyyat alətinin təsir gücü $1,67$ ($250:150$) bərabərdir.

Müəssisədə mənfəəti planlaşdıran zaman mütləq zərərsiz nöqtə də müəyyən edilməlidir.

Kommersiya müəssisələri üçün ən mühüm vəzifə xərclərin ödənilməsi sərhəddini (öz xərcini ödəmə) müəyyən etməkdir. Çünki ancaq bundan sonra onlar mənfəət əldə etməyə başlayırlar. Bunun üçün müəssisələr zərərsiz nöqtəni müəyyən etməlidirlər. Zərərsiz nöqtə imkan verir ki, satışın həcmi və dəyəri müəyyən edilsin. Ancaq belə şəraitdə kommersiyaya müəssisələri mənfəət və ya zərər əldə etmədən özlərinin bütün xərclərini, yəni məhsul istehsalı və satışı xərclərini ödəyə bilərlər.

Beləliklə, zərərsiz nöqtə - gəlirin elə həcmidir ki, burada müəssisə nə mənfəət, nə də zərər əldə edir.

Mənfəətin planlaşdırılmasının ən mühüm metodlarından birini nəzarət(analitik) üsul təşkil edir. Əgər müəssisədə çox çeşiddə məhsul istehsal edilərsə, o zaman mənfəət nəzarət üsulu ilə planlaşdırılır.

Analitik üsul ilə mənfəət müqayisə olunan və müqayisə olunmayan məhsullar üzrə ayrı planlaşdırılır.

Müqayisə olunan məhsullar bazis ilində (hesabat) istehsal olunur. Ona görə də belə məhsulların maya dəyəri və buraxılışın həcmi faktikidir və bu göstəricilər əsasında baza rentabelliği hesablanır.

Nəzarət (analitik) üsulu ilə mənfəət aşağıdakı ardıcılıqla hesablanır:

1. Baza rentabelliğinin hesablanması;
2. Baza rentabelliği əsasında plan ilinin mənfəəti hesablanır, yəni baza rentabelliği plan ilinin əmtəlik məhsulunun həcminə vurulmaqla plan mənfəəti hesablanır.
3. Plan ilində məhsulun maya dəyərinin dəyişməsi (+, -) müəyyən edilir;
4. Çeşidin, keyfiyyətin, sortluluğun dəyişməsinin təsiri müəyyən edilir;
5. Plan ilinin hazır məhsulunun qiyməti əsaslandırıldıqdan sonra mənfəətə qiymətin artması və azalmasının təsiri müəyyən edilir;
6. Bütün amillərin mənfəətin səviyyəsinə təsiri (+.-) müəyyən edilir. Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsasən müqayisə edilən məhsul üzrə mənfəət hesablanır. (Baza rentabelliğinin plan ilinin əmtəlik məhsulunun həcminə vurmaq plan ilinin mənfəəti) + bütün amillərin təsiri.
7. Nəhayət, müqayisə olunmayan məhsullarda mənfəətin (plan ilinin əvvəlinə və axırına) səviyyəsinin dəyişilməsi nəzərə alınır.

Sabit təsərrüfatçılıq şəraitində analitik metod mənfəətin səviyyəsinə müxtəlif amillərin təsirin göstərir.

Beləliklə müəssisədə baza rentabelliği – hesabat dövrüdür. Baza rentabelliği baza mənfəəti (gözləniləcək) və baza (faktiki) tam maya dəyəri əsasında hesablanır.

Baza rentabelliği hesabət ayının axırına 3 ay qalmıř hesablanılır. Ona görə də həmin göstəricilər sonrakı kimi müəyyən edilir.

Hesabat ayının 9 ayı (faktiki) + ilin sonuna qədər gözləniləcək yerinə yetirilmə

Lakin ilin sonunda bu göstəricilər dəqiqləşdirilir.

M_g – baza ilində gözləniləcək mənfəət.

Θ tam m/d – əmtəlik məhsulun tam maya dəyəri (gözləniləcək).

Məsələn:

$$M_g - 100 \text{ min manat} \quad P_{\text{baza}} = \frac{100}{400} = 25\%$$

Θ m/d – 400 m.m.

Baza rentabelliği – 25%-dir (hesabat).

Baza rentabelliği əsasında plan ili üçün mənfəət hesablanılır. Belə ki, plan ilinin əmtəlik məhsuluna görə baza rentabelliği əsasında plan ili üçün mənfəət hesablanılır.

Məsələn, plan ili üçün əmtəlik məhsul 500 min manat, baza rentabelliği – 25%.

Plan ilin mənfəəti = 500 x 25% = 125 min manat olacaq.

Plan ilində mənfəətin səviyyəsinə təsir göstərən amillər hesablanılır.

Həmin amillərə daxildir:

- maya dəyərinin dəyişməsi;
- qiymətlərin dəyişməsi;
- çeşidlərin dəyişməsi;
- keyfiyyətin dəyişməsi;
- sənətin dəyişməsi;
- ilin əvvəlinə və axırına satılmayan hazır məhsul qalıqlarında mənfəətin dəyişməsi.

I. Maya dəyərinin dəyişməsi.

Əgər plan ilində xammal və materialın dəyərinin artması proqnozlaşdırılıbsa, deməli, baza ili ili müqayisədə plan ilində maya dəyəri artacaq və ya əksinə məsələn 20 min manat və ya əksinə materialların ədəyinin aşağı düşməsi proqnozlaşdırılıbsa, deməli, maya dəyəri aşağı düşəcək və mənfəət artacaq. Məsələn, 200 m.m. əksinə də ola bilər.

II. Çeşidin və keyfiyyətin dəyişməsinin mənfəətə təsiri:

Bunun üçün plan məlumatları əsasında cədvəllər tərtib olunur. Məsələn, çeşidlər üzrə:

	Faktiki hesabat	Plan
A	50%	40%
B	-20%	-40%
C	-30%	-20%

Sortlar üzrə:

Sortlar	Faktiki	Plan
I	40%	60%
II	30%	20%
III	30%	20%

Qiymətlərin dəyişilməsi:

	Faktiki hesabat	Plan
A	50 m	60 m
B	30 m	30 m
Q	20 m	20 m

Keçici əmtəə qalıqlarının dəyişilməsi (min manat)

	İlin əvvəlinə	İlin axırına
I variant	40	50
II variant	50	40

Beləliklə,

1. maya dəyərinin dəyişməsi hesabına – 20 min manat;
2. çeşid, sort, keyfiyyət dəyişməsi – 25 min manat;
3. qiymətlərin dəyişilməsi – 30 min manat;
4. Keçici əmtəə qalıqlarının dəyişilməsi – 10 min manat.

Plan ilin üçün mənfəət = $125 + 20 + 25 + 30 + 10 = 210$ min manat.

Satışdan əldə edilən plan mənfəəti = 210 min manat.

Sair satışda mənfəət 30 min manat

Satışdan kənar əməliyyatlardan 5 min manat.

Balans mənfəəti = $210 + 30 + 5 = 245$ min manat olacaq.

III FƏSİL

MÜƏSSİSƏDƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN VƏ RENTABELLİYİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

§3.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə nəticələrinin vəziyyətinin müəyyən edilməsində maliyyə təhlilinin rolu və zəruriliyi

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə idarə olunmasının ən vacib şərtlərindən birini onun maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi (təhlili) təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə vəziyyəti onun fəaliyyətinin son nəticələrini, yəni maliyyə nəticələrini əks etdirir. Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri ilə müəssisənin işçiləri, alıcıları, satıcıları və s. subyektləri maraqlanırlar.

Maliyyə vəziyyəti müəssisənin işgüzar fəaliyyətinin və etibarlılığının mühüm xarakteristikasıdır. O, müəssisənin rəqabətə davamlılığını və işgüzar əməkdaşlıqda onun potensialını müəyyən edir, yalnız müəssisənin deyil, eləcə də onun tərəfdaşlarının iqtisadi maraqlarının səmərəli təmin edilməsi üçün təminatdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi proseslərin iştirakçılarının müəssisənin maliyyə vəziyyəti və işgüzar aktivliyi haqqında obyektiv və düzgün informasiya əldə edilməsinə marağı daha da artmışdır. Bazar münasibətlərinin bütün subyektləri öz tərəfdaşlarının rəqabətə davamlılığı və etibarlılığının birmənalı qiymətləndirilməsində maraqlıdırlar.

Bütün bunlarla yanaşı, müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin başlıca cəhəti pul fondlarının formalaşdırılması və istifadəsidir. Onların vasitəsilə təsərrüfat fəaliyyətinin, eləcə də geniş təkrar istehsalın zəruri pul vəsaiti ilə təminatı, elmi-texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsi, yeni texnika-texnologiyanın mənimsənilməsi və tətbiqi, iqtisadi həvəsləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi baş verir.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsinin (maliyyə təhlilinin) vacibliyini müəyyən edir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və onu xarakterizə edən son maliyyə nəticələrinin təhlili maliyyə menecmentinin ən mühüm elementini təşkil edir.

Müəssisədə aparılan maliyyə təhlilinin məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin dəyişməsinə aşkara çıxarmaq;
- müəssisənin maliyyə nəticələrinə və ümumilikdə maliyyə vəziyyətinə təsir göstərən amilləri aşkar etmək;
- maliyyə vəziyyətinin keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərini qiymətləndirmək;
- müəyyən tarixə müəssisənin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ardıcıl olaraq təhlilin aşağıdakı növlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

- müəssisənin ödəməqabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin təhlilini;
- müəssisənin kredit qabiliyyətinin və balansının likvidliyinin təhlilini;
- maliyyə nəticələrinin təhlilini;
- dövriyyə aktivlərinin təhlilini.

Müəssisə maliyyə vəziyyətinin təhlili onun keçmiş fəaliyyət göstəricilərinə əsaslanır və müəssisənin gələcək fəaliyyətinə dair qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Maliyyə vəziyyətinin təhlilinin nəticələri həm xarici, həm də daxili istehlakçılar üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malik olur.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili müxtəlif detallaşdırma dərəcəsində aparıla bilər. Müəssisənin iqtisadi potensialının vəziyyətinin və dinamikasının, nəticələrin və onlardan istifadənin səmərəliliyinin təşkilini əks etdirən göstəricilər sistemi və analitik cədvəllər bu istiqamətdə təhlilin əsasını təşkil edir. Dərin maliyyə təhlili çərçivəsində uçot məlumatlarının keyfiyyəti qiymətləndirilir və müəssisənin ödəmə qabiliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər, onların hesablanması və analitik qiymətləndirilməsi aparılır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə təhlili aşağıdakı əsas metodlardan istifadə olunmaqla aparılır:

1) balansın hər bir mövqeyinin və ya ötən dövrün məlumatları ilə üfüqi-müqayisəsi;

2) göstəricilərin strukturunun (hər bir mövqeyinin bütövlükdə nəticələrə təsirinin) şaquli təhlili;

3) bir neçə il ərzində göstəricinin trend təhlili.

Təhlil həm mütləq, həmçinin də nisbi göstəricilərə əsasən aparılmalıdır. Bu zaman müəssisənin nisbi göstəricilərinin hesablanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə vəziyyəti, ilk növbədə, müəssisənin ödəmə qabiliyyətində, təsərrüfat müqavilələrinə müvafiq texnika və materiallara görə mal göndərənlərin ödəmə tələblərinin vaxtında təmin edilməsində, kreditlərin qaytarılmasında, fəhlə və qulluqçulara əmək haqqının ödənilməsində, büdcəyə ödəmələrin vaxtında köçürülməsi qabiliyyətində öz əksini tapır. Ödəmələrin vaxtında və tam aparılması təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyətinin xarici görünüş formasıdır. Maliyyə sabitliyi isə həmin halın daxili tərəfini əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təhlil zamanı konkret müddətə və perspektivə ödəmə qabiliyyətinin hesablanmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Əgər ödəmə üçün vəsait öhdəliklərindən çox olarsa, onda müəssisə ödəmə qabiliyyətinə malikdir. Belə hesablamaları aparmaq üçün analitik malgöndərənlərlə hesablaşmalar üzrə hesablaşma hesabında vəsait çatışmazlığı, ssuda üzrə banka, maliyyə orqanlarına borcun gecikdirilməsi haqqında informasiyadan istifadə edir.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili onun cari aktivlərinin likvidliyinin, yəni onların nağd pula çevrilməsi imkanını təyin etməklə başlanılır. Ödəmə qabiliyyəti cari aktivlərin likvidlik dərəcəsiindən asılı olduğuna görə, likvidlik və ödəniş qabiliyyəti anlayışları bir-birinə çox yaxın olan anlayışlardır.

Cədvəldə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin hesablanması üçün məlumat verilmişdir.

Cədvəl 3.1.1.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili (min man)

Göstəricilər	Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna
1. Pul vəsaiti	390	4061
2. Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları	-	-
3. Debitor borcları	4716332	2609967
4. Ehtiyat və xərclər (gələcək dövrün xərcləri istisna olmaqla)	1384065	1593307
5. Qısamüddətli öhdəliklər	4483762	2843377

Yuxarıdakı cədvəl məlumatlarına əsasən müəyyən etmək olar ki, mütləq ödəmə əmsalı dövrün əvvəlinə 0,0001 (390:4483762), dövrün sonuna 0,0014 (4061:2843377) təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, hesabat dövrün qısa müddətli öhdəliklərin 0,14% dərhal ödənilə bilər. Əlbəttə dövrün əvvəlinə və osnuna mütləq likvidlik əmsalı onun nəzəri həddindən çox aşağı olmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində balansın likvidliyinin təhlilinə tələbat maliyyə məhdudiyyəti və müəssisənin kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zəruri ilə bağlıdır. Balansın likvidliyi müəssisənin öhdəliklərini öz aktivləri ildə örtmə dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Bu zaman həmin aktivlərin pula çevrilmə müddəti öhdəliklərin ödənmə müddətinə müvafiqdir. Aktivlərin likvidliyi-aktivlərin pul vəsaitinə çevrilmə müddəti çevrilmə müddəti üzrə balansın likvidliyinin tərsinə olan kəmiyyətdir. Aktivlərin pula çevrilməsinə nə qədər az müddət tələb olunarsa, onun likvidliyi bir o qədər yüksək olacaqdır. Balansın likvidliyinin təhlili likvidlik dərəcəsinə görə qruplaşdırılmış aktiv üzrə vəsaitlərin ödənmə müddətinə və müddətlərin artımına görə qruplaşdırılmış passiv üzrə öhdəliklərlə müqayisəsinə əsaslanır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, balansın likvidliyi səhmdarlar, banklar, malgöndərənlər tərəfindən müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm meyar hesab olunur. Balansın likvidliyinin təhlili və ona nəzarət yalnız hesablaşmaların cari vəziyyəti ilə deyil, eləcə də onun

gələcək perspektivi ilə xarakterizə olunur. Ona görə də müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili qarşısında aşağıdakı əsas vəziyyətlər qoyulur:

1) Müəssisədə maliyyə resurslarından istifadənin obyektiv qiymətləndirilməsi və təhlili;

2) Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün daxili ehtiyatların müəyyən edilməsi;

3) Müəssisə ilə xarici maliyyə, kredit orqanları arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması.

Likvidlik dərəcəsi asılı olaraq, yəni pul vəsaitinə çevrilmə sürətinə görə müəssisənin vəsaitləri aşağıdakı qruplara bölünür:

- Daha yüksək likvid aktivlər – bura müəssisənin pul vəsaitləri və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları aiddir;
- Tez realizə olunan aktivlər – bura debitor borcları aiddir. O debitor borcları ki, onların ödənilməsi 12 ay ərzində həyata keçirilir.
- Gec realizə olunan aktivlər – bura ƏDV, ehtiyatlar.
- Çətin realizə olunan aktivlər – debitor borcları aiddir, hansılar ki, bura 12 aydan sonra gözlənilən debitor borcları aiddir.

Balansın passiv ödəmələrin müddətinə görə qruplaşdırılır:

- 1) Daha təcili öhdəliklər-kreditor borcları (balansın passivinin II bölməsinin maddələri), dividendlər üzrə hesablaşmalar, eləcə də vaxtında ödənilməmiş ssuda;
- 2) qısamüddətli passivlər-qısamüddətli kredit və borc vəsaitləri;
- 3) uzunmüddətli passivlər – uzunmüddətli kredit və borc vəsaitləri;
- 4) daimi passivlər – balansın passivinin I «Xüsusi vəsaitlərin mənbələri» bölməsinin maddələri.\

Balansın aktiv və passivinin ilk üç qrupunun yekununu müqayisə etmək məqsədəuyğun hesab edilir. Dördüncü bərabərsizlik «balanslaşdırma» xarakterini daşıyır, eyni zamanda dərin iqtisadi məzmununa malikdir. Onun yerinə yetirilməsi maliyyə sabitliyinin minimum şərtinin gözlənilməsini (müəssisədə xüsusi vəsaitin mövcudluğu) əks etdirir. Əgər bir və ya bir neçə bərabərsizlik optimal varianta

zədd olarsa balansın likvidliyi onun mütləq likvidliyindən az və ya çox fərqlənəcəkdir. Bu zaman bir qrup aktiv üzrə vəsait çatışmamazlığı digər qrup vəsait artdığı ilə kompensasiya olacaqdır. Balansın likvidliyinin təhlili aşağıdakı formada tərtib edilmiş cədvəl əsasında aparılır.

Balansın likvidliyinin təhlili (min.man)

Aktiv	Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna	Passiv	Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna	Ödəmə artdıqlığı və ya çatışmazlığı	
						Dövrün əvvəlinə	Dövrün sonuna
1.Daha likvid aktivlər	390	4061	1.Təcili öhdəliklər	4483762	2843377	-	-
2.Sürətlə realizə olunan aktivlər	4716232	2609967	2.Qısamüddətli öhdəliklər	-	-	-	-
3.Zəif realizə edilən aktivlər	629589	945904	3.Uzunmüddətli öhdəliklər	-	-	-	-
4.Çətin realizə edilən aktivlər	48344902	5255053	4.Daimi passivlər	6455935	6619011	-2401	-23768
Balans	10939697	9462388	Balans	10939697	0462388	-	-

Daha likvid vəsaitlərin və sürətli realizə edilən aktivlərin təcili öhdəliklər və qısamüddətli öhdəliklərlə müqayisəsi cari ödəmə qabiliyyətini müəyyən etmək imkan verir. Zəif realizə edilən aktivlərin uzunmüddətli və orta təcili passivlərlə müqayisəsi perspektiv ödəmə qabiliyyətini xarakterizə edir. Cari likvidlik müəssisənin yaxın və ya nəzərdən keçirilən müddətə ödəmə qabiliyyətli olub-olmamasını sübut edir. Perspektiv likvidlik isə gələcək daxil olmalar və

ödəmələrin müqayisəsi vasitəsi ilə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin proqnozunu əks etdirir.

Balansın ilkvıdliyinın yuxarıda göstərilən sxem üzrə təhlili tam dəqiq deyildir. Bu, mühasibat hesabatı əsasında xarici təhlil aparın analitik üçün informasiyanın məhdudluğu ilə şərtlənir, təhlilin nəticələrini dəqiqləşdirmək üçün sərfl edilən metodikanın göstəricilərinə düzəliş edilməsinə imkan verən xüsusi metodlardan istifadə tələb olunur.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin maliyyə təhlili prosesində balansın aktivinin və passivinin I bölməsinin yekunlarının müqayisəsi cari ödəmə və daxilolmaların nisbətini əks etdirir. Aktiv və passivin II bölməsinin yekununun müqayisəsi yaxın gələcəkdə cari ödəmə qabiliyyətinin artım və ya azalma meylini xarakterizə edir.

Likvidlik əmsallarını hesablamaqla yanaşı, likvidlik dərəcəsinə görə müəssisənin aktivlərinin strukturunu təhlil etmək məqsədəuyğundur.

Cədvəl 3.1.2.

Likvidlik dərəcəsinə görə aktivlərin strukturı (min.man)

Aktiv maddələrin adı	İlin əvvəlinə	İlin sonuna
I. Likvidlik dərəcəsinə malik aktivlər		
- kassa	54	675
- hesablaşma hesabı	336	3386
- valyuta hesabı	-	-
- digər pul vəsaitləri	-	-
- qısamüddətli maliyyə qoyuluşları	-	-
Yekunu	390	4061
II. Lievidlik dərəcəsinə malik aktivlər		
a)debitorlarla hesablaşmalar		
- mallara, iş və xidmətlərə görə	4589510	2596255
- alınmış vekəllər üzrə	-	-

- törəmə müəssisələrlə	-	-
- büdcə ilə	-	-
- digər əməliyyatlar üzrə heyətli	-	-
- digər debitorlarla	126722	13712
b) mal göndərənlərə və podratçılara verilmiş avans	-	-
Yekunu	4716232	2609967
III. Likvidlik dərəcəsinə malik aktivlər		
- istehsalat ehtiyatları	414902	248924
- azqiymətli tezköhnələn əşyalar	115383	100903
- bitməmiş istehsalat	99304	596077
- hazır məhsul	-	-
- yüklənmiş mallar	276478	307039
- digər dövriyyə aktivləri	478008	340364
Yekunu	1384065	1593307
IV. Likvidlik dərəcəsinə malik aktivlər	-	-
- əsas vəsait	4772598	5199308
- qeyri-material aktivlər	62304	55745
- quraşdırılacaq avadanlıqlar	-	-
- başa çatdırılmayan kapital qoyuluşu	-	-
- uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları	-	-
- təsisçilərlə hesablaşmalar	-	-
- sair dövriyyədən kənar aktivlər	-	-
Yekunu	4834902	5255053
Cəmi	10935589	9462388

Balansın likvidliyinin yuxarıda əks etdirilən metodikası müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini ödəmək imkanı haqqında tam təsəvvür yaratmır. Ona görə də müəssisənin ödəmə qabiliyyəti qısamüddətli öhdəliklərin tamamlanması

kimi likvid vəsaitlər dəsti ilə fərqlənən üç nisbi likvidlik göstəricisi vasitəsi ilə qiymətləndirilir.

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, müəssisənin aktivlərinin yekununda IV likvidlik dərəcəsinə malik olan aktivlərin xüsusi çəkisi daha yüksək – 55,5% ($5255054:9462388 \times 100$), III likvidlik dərəcəsinə malik olan aktivlər 16,8% ($1593307:9462388 \times 100$), II likvidlik dərəcəsinə malik aktivlər üzrə 27,5% ($2609967:9462388 \times 100$) ətşkil etmişdir.

Aktivlərin ümumi həcmində tez reallaşdırılan, pula çevrilən aktivlərin xüsusi çəkisinin çox olması müəssisənin ödəniş qabiliyyətinin qənaətbəxş olması, gec reallaşdırılan aktivlərin çox olması müəssisə fəaliyyətində mənfi hal hesab olunur.

Müəssisə öhdəliklərinin ödəmənin təciliyyəsinə görə qiymətləndirilməsi metodikasında balansın passivindəki təcili öhdəliklər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- daha təcili öhdəliklər – bura kredit öhdəlikləri və dividendlərə görə ödənişlər aiddir;
- qısamüddətli öhdəliklər – bura qısamüddətli öhdəliklər aiddir;
- daimi öhdəliklər – balansın passivinin «Xüsusi vəsaitlərin mənbələri» bölməsinin maddələri.

Təcrübədə müəssisənin ödəniş qabiliyyəti əmsallarının normativləri yoxdur. Ancaq əvvəlki dövrlərin və rəqabətdə olan müəssisələrin müvafiq göstəriciləri ilə tutuşdurularaq müəssisənin ödəniş qabiliyyətinin səviyyəsi qiymətləndirilir.

Təhlil zamanı eyni zamanda uzunmüddətli öhdəlikləri yerinə yetirməsi əmsalıda təyin olunur. Bu zaman hesablamaya həm uzunmüddətli, həm qısamüddətli, həm də daimi öhdəliklər hesablama adaxil edilir.

Müəssisələrdə müəssisələrin ödəmə qabiliyyətinin təhlili metodikasını aşağıdakı cədvəldə görmək olar.

Cədvəl 3.1.3.

Qruplar	Aktvilər			Qruplar	Passivlər			Kənarlaşma (-, +)		
	2009	2010	2011		2009	2010	2011	2009	2010	2011
A1	5391	8303	6423	P1	5118	7055	4440	273	248	1983
A2	3402	6747	4989	P2				3402	6747	4989
A3	1	1	462	P3				1	1	462
A4	99	77	78	P4				-263	-1249	2445

Cədvəldə verilən informasiyalardan görünür ki, müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi illərdə (2009, 2010, 2011) likvidlik dərəcəsi I tipə, yəni tam tikvidlik dərəcəsinə malik olmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, balansın likvidliyi səhmdarlar, bnlər, malgöndərənlər tərəfindən müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm meyar hesab olunur. Balansın likvidliyinin təhlili və ona nəzarət yalnız hesablaşmaların cari vəziyyəti ilə deyil, eləcə də onun gələcək perspektivi ilə xarakterizə olunur. Ona görə də müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili qarşısında aşağıdakı əsas vəzifələr qoyulur:

- 1) Müəssisədə maliyyə resurslarından istifadənin obyektiv qiymətləndirilməsi və təhlili;
- 2). Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün daxili ehtiyatların müəyyən edilməsi;
- 3). Müəssisə ilə xarici maliyyə, kredit orqanları arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması.

Maliyyə sabitliyi gəlirlərin stabil olaraq xərclərdən yüksək olmasını əks etdirməklə, müəssisənin pul vəsiatlərinin sərbəst manevrliyini təmin ediri və onlardan səmərəli istifadə etməklə məhsul istehsalı və satışı prosesinin fasiləsizliyinə əlverişli imkan yaradır. Buna görə də müəssisənin maliyyə sabitliyi bütün istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində formalaşır və müəssisənin ümumi sabitliyinin əsas komponenti hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yüksək rentabellik daha yüksək risklə bağlıdır. Bu o deməkdir ki, müəssisə gəlir əldə etməklə yanaşı zərərə də düşə bilər. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə sabitliyi kompleks anlayışdır.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə sabitliyi dedikdə mənfəət və kapitalın artması hesabına riskin ehtimal edilən səviyyəsində ödəmə qabiliyyətinin və kredit ödəmə bacarığının saxlanması şəraitində onun inkişaf etməsini təmin edən maliyyə resurslarının vəziyyəti, onların bölüşdürülməsi və istifadəsi başa düşülür.

Maliyyə sabitliyini xarakterizə edən əmsalları hesablamaq üçün aşağıdakı cədvəldən istifadə edək.

Cədvəl 3.1.4.

Maliyyə sabitliyinin təhlili

Göstəricilər	Məbləğ (min.manat)		İlin əvvəlinə nisbətən, %
	İlin əvvəlinə	İlin axırına	
1. Xüsusi vəsaitlər	6455935	6619011	102,52
2. Əsas vəsaitlər (qalıq dəyəri)	4834902	5255053	109,68
3. Əmlakın dəyəri	10939697	9462388	86,49
4. Qısamüddətli borc məbləği	4483762	2843377	63,4
5. Debitor borcları	4716232	2609967	55,34
6. Cari aktivlərin ümumi məbləği	6100687	4207335	68,96

Cədvəldən göründüyü kimi, hesabat dövründə müəssisədə ilin əvvəlinə nisbətən xüsusi vəsaitlərin dəyəri 163076 min manat və ya 2,5% artmış, əmlakın dəyəri 1477309 min manat və ya 13,5% borc məbləği 1640385 min manat və ya 36,6%, debitor borcları 2206265 min manat və ya 44,7% cari aktivlərin ümumi məbləği 1893352 min manat və ya 31,1% azalmışdır.

Maliyyə təhlilinin əsas vəzifələri:

- müəssisənin cari maliyyə vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi, təhlil olunan dövr ərzində müəssisənin inkişafının istiqamətləri və qanunauyğunluqlarının aşkara çıxarılması;

- müəssisənin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin müəyyən olunması;

- maliyyələşmə mənbələri haqqında məlumatlar mənbələrinə və müddətlərinə görə bölünməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin səmərəli idarə olunması elementlərindən biri onun maliyyə vəziyyətinin təhlili hesab edilir. Maliyyə vəziyyəti maliyyə vasitələrinin formalaşdırılması və onun istifadə olunması prosesini əks etdirən göstəricilərlə xarakterizə olunur. Nəticə almaq lazımdır ki, müəssisənin fəaliyyətinin xarakterizə edən yekun göstəriciləri onun maliyyə vəziyyətini əks etdirir. Təsərrüfat fəaliyyətinin yekun göstəriciləri ancaq müəssisənin işçiləri üçün deyil, onun iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki tərəfdaşları dövlət, maliyyə, vergi orqanları və s. üçün mühüm maraq kəsb edir. Bütün bunlar müəssisədə maliyyə təhlilinin həyata keçirilməsini zəruri edir və iqtisadi proseslərdə onun roluna daha da artırır.

Maliyyə təhlilinin əsas informasiya mənbəyi kimi mühasibat və idarəetmə uçotlanma məlumatları qəbul edilir. Belə məlumatlara əsasən firmanın aktivləri, onların mənbələri və təhlil olunan dövr ərzində fəaliyyətinin nəticələri haqqında göstəricilər aid edilir.

§3.2. Müəssisənin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Müəssisənin istehsal-maliyyə fəaliyyətinin maliyyə nəticəsi onun xüsusi kapitalının səviyyəsinin dəyişilməsində təzahür edir.

Kapital – müəssisədə aktivlərə qoyulan və gəlir gətirən vəsaitdir və müəssisənin əmlakı və pul vəsaitindən ibarətdir. Avans edilən və investisiya olunan kapital maliyyə resurslarının iştirak etdiyi bütün dövriyyə mərhələlərini keçir. Lakin bütün maliyyə resursları kapital deyil. Maliyyə resurslarının o hissəsi kapital adlanır ki, onlar sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə olunurlar. Kapitalın qoyulması – bu vəsaitin dövriyyədən kənar aktivlərə, dövriyyə aktivlərinə, debitor borcuna və s. vəsaitin yönəldilməsi deməkdir.

Müəssisənin xüsusi kapitalı nizamnamə, əlavə, ehtiyat kapitalından, bölüşdürülməyən mənfəətdən və s. ibarətdir.

Təsərrüfat subyektinin maliyyə sabitliyini qiymətləndirən ən vacib göstərici real aktivlərin artım göstəricisi hesab olunur. Real aktivlər mövcud olan xüsusi və onların həqiqi dəyəri olan maliyyə qoyuluşudur.

Real aktivlərin artım tempi əmlakın artmasının intensivliyini xarakterizə edir.

Müəssisədə maliyyə sabitliyinin təhlilinin ikinci mərhələsini maliyyə resurslarının mənbələrinin dinamikası və quruluşunu öyrənmək təşkil edir.

**Müəssisənin maliyyə resurslarının mənbələrinin dinamikası və
quruluşunun qiymətləndirilməsi**

Maliyyə resurslarının mənbələrinin növləri	İlin əvvəlinə		İlin sonuna		Dəyişmə	
	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%
Xüsusi vəsaitlər						
O cümlədən:						
- nizamnamə kapitalı	34220	98,22	34220	97,88	-	-0,34
- əlavə kapital	-	-	-	-	-	-
- ehtiyat xammal	150	0,43	200	0,57	+50	+0,14
- xüsusi təyinatlı fondlar	110	0,32	200	0,57	+90	+0,25
- məqsədli maliyyələşmə və daxil olmalar	-	-	-	-	-	-
- icarə öhdəçilikləri	-	-	-	-	-	-
-bölüşdürülməyən mən-fəət	-	-	-	-	-	-
Yekun	34480	98,97	34620	99,02	+140	+0,05
Borc vəsaitləri	-	-	-	-	-	-
O cümlədən:						
- uzun müddətli bank krediti	-	-	-	-	-	-
- bankın qısa müddətli kreditləri	-	-	-	-	-	-
- işçilər üçün bank kreditləri	10	0,03	5	0,01	-5	-0,02
- qısa müddətli istiqrazlar	-	-	-	-	-	-
Yekun	10	0,03	5	0,01	-5	-0,02
Cəlb olunmuş vəsaitlər						
O cümlədən						
- kreditorlarla hesablaşmalar	330	0,94	317	0,92	-13	-0,02
- alıcılardan və sifarişçilərdən alınan avanslar	10	0,03	5	0,01	-5	-0,2
-gələcək xərclər və	10	0,03	15	0,04	+5	+0,01

Ödəmələr ehtiyatları						
-şübhəli borclar üzrə ehtiyatlar	-	-	-	-	-	-
- sair	-	-	-	-	-	-
Yekun	350	1,00	337	0,97	-13	-0.03
Cəmi	34840	100	34962	100	+122	-

Yuxarıdakı cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, təsərrüfat subyektinin maliyyə resurslarının bütün mənbələri üzrə məbləği il ərzində 122 mln. manat artmış və 34840-dan 34962 mln manata çatmış və ya 0,4% artmışdır, o cümlədən xüsusi vəsaitlər 140 mln manat və ya 0,4% artmışdır.

Müəssisədə borc vəsaitləri 5 mln manat və ya 2 dəfə azalmışdır. Cəlb olunmuş vəsaitlər 13 mln manat və ya 4,7% azalmışdır. Hesabat ilində vəsaitlərin mənbələrinin tərkibi də dəyişmişdir: xüsusi vəsaitlərin xüsusi çəkisi 0,05% artmış, borc vəsaitlərin xüsusi çəkisi isə 0,02% azalmışdır. Cəlb olunmuş vəsaitlərin xüsusi çəkisi 0,03% (19-dan 0,97%) azalmışdır. Xüsusi vəsaitlərin payının artması təsərrüfat subyektinin işini müsbət xarakterizə edir.

Müəssisədə xüsusi vəsaitlərin borc vəsaitlərindən artıqlığı onu göstərir ki, təsərrüfat subyekti maliyyə sabitliyinin lazımı ehtiyatlarına malikdir və xarici maliyyə mənbələrindən asılı deyil. Beləliklə müəssisədə mövcuddur:

$$\text{İlin əvvəlinə } 34480/10 + 350 = 95,8 \text{ min manat}$$

$$\text{İlin sonuna } 34620/5 + 337 = 101,2 \text{ min manat.}$$

Beləliklə, təsərrüfat subyekti maliyyə cəhətdən sabitdir və hesabat dövründə maliyyə sabitliyi əmsalı 5,4-95,8-dən 101,2 və ya 5,6 ($5,4/95,8 \times 100$) artmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Çünki, mənfəət müəssisəyə özünümaliyyələşmə imkanlarını, maddi və sosial tələbatların ödənilməsini, büdcə gəlirinin formalaşmasını və s. təmin edir. Ona görə də mənfəət müəssisənin fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edən göstərici hesab olunur.

Mənfəətin təhlili onun formalaşması ilə əlaqədardır. Mənfəətin formalaşması ümumi mənfəətdən başlayır. Beləliklə, mənfəətin təhlili ardıcılıqla satışdan mənfəətdən, satışdankənar əməliyyatlardan mənfəətdən başlamalıdır.

Deməli, müəssisədə maliyyə nəticələrinin təhlilinin birinci mərhələsini balans və xalis mənfəətin (hesabat dövrü üçün) dinamikasının qiymətləndirilməsi təşkil edir. Bu zaman keçən il və hesabat dövrü üçün maliyyə göstəriciləri müqayisə edilir və hansı göstəricilərin balans və xalis mənfəətə təsir göstərdiyi müəyyən olunur.

Müəssisələrin təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin vacib yəni mənfəətin illik və rubluk hesabat formalarında göstərilir. Maliyyə hesabatlarından istifadə edənləri maliyyə nəticələrinin müəyyən göstəriciləri maraqlandırır: meneceri alınan mənfəətin həcmi və quruluşu, onun səviyyəsinə təsir göstərən amillər; vergi xidmətini vergiqoyulan mənfəətin həcmi və vergi bəyənəməsinin düzgünlüyü; səhmdarları xalis mənfəətin və bir səhmə düşən dividendin həcmi maraqlandırır.

Müəssisədə maliyyə nəticələrinin təhlilinə aşağıdakılar daxildir:

- təhlil olunan dövrdə hər bir göstəricidə olan dəyişikliyin qiymətləndirilməsi;
- mənfəət göstəricisinin quruluşunun dəyişilməsinin qiymətləndirilməsi;
- hesabat dövründə mənfəətin ümumi şəkildə dinamikasının dəyişilməsinin öyrənilməsi;
- mənfəət göstəricisinin dəyişilməsinin səbəblərinin və amillərinin aşkar edilməsi və onların qiymətləndirilməsi.

Müəssisələrdə mənfəət göstəricisinin səviyyəsinin və dinamikasının təhlili üçün «Mənfəət və zərərlər haqqında» hesabat formasından istifadə etməklə cədvəl tərtib edilir:

Cədvəl 3.2.2.

Mənfəət göstəricisinin dinamikası (mln.manatla)

Göstəricilər	Hesabat dövrü		Əvvəlki il		Əvvəlki ilə görə hesabat dövründə faiz	Əvvəlki ilə	
	cəmi	%	cəmi	%		cəmi	%
Satışdan gəlir	8726	100	4713	100	185,15	4013	-
Maya dəyəri	4709	53,9	2358	50	199,7	2351	3,4
Ümumi gəlir	4017	46,1	2354	49,9	170,6	1662	-3,8
Xərclər (kommersiya və idarəetmə)	447	5,1	197	4,2	226,9	250	0,9
Satışdan mənfəət	3569	40,9	2156	45,7	165,5	1413	-4,8
Vergi qoyulana qədər mənfəət	3006	34,4	1557	33	193,1	1449	1,4
Xalis mənfəət	2433	27,9	995	21,1	244,5	1438	6,8

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, müəssisədə aktivlərin satışdan zərərləpr azalmış, lakin satışdankənar zərərlər isə artmışdır.

Baxmayaraq ki, satışdan əldə edilən mənfəətin xüsusi çəkisi azalmışdır. Lakin vergiqoyulan mənfəətə qədər onun mənfəətin xüsusi çəkisi artmışdır.

Satışdan mənfəət bir sıra amillərin təsiri altında olur. Məsələn, məhsulun quruluşu, buraxılış qiymətləri, maya dəyəri, satışdan gəlirin dəyişilməsi və s.

Cədvəl 3.2.3.

Balans və xalis mənfəətin göstəriciləri (min.manatla)

Göstəricilər	Dövrün əvvəlinə	Dövrün axırına	Dövrün əvvəlinə faizlə
Satışdan gəlir (ƏDV və aksizlər)	312	478	153,2
Məhsul istehsalı və satışı xərcləri	169	196	115,9
Məhsul satışından mənfəət	143	282	197,2
Sair satışdan mənfəət	6	8	133,3
Satışdankənar əməliyyatlardan gəlir	12	16	133,3
Balans mənfəəti	161	306	190
Xalis mənfəət	105	199	189,5

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, hesabat dövründə balans və xalis mənfəətin həcmi artıb. Mənfəətin artması məhsul satışından gəlirin və mənfəətin artması hesabıtan baş verib.

Mənfəətin təhlilinin ikinci mərhələsində isə ayrı-ayrı amillərin mənfəətin dəyişilməsinə təsiri qiymətləndirilir:

- satılan məhsulun buraxılış qiymətlərinin dəyişilməsinin təsiri;
- məhsulun həcmnin dəyişilməsinin mənfəətə təsiri;
- məhsulun quruluşunun dəyişilməsinin mənfəətə təsiri;
- məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasından əldə edilən qənaətin mənfəətə təsiri;
- məhsulun tərkibində struktur dəyişiklikləri hesabına maya dəyərinin dəyişilməsinin mənfəətə təsiri.

Yuxarıda göstərilən amillərin mənfəətə təsirini aşağıdakı cədvəl məlumatları əsasında qiymətləndirilir.

Cədvəl 3.2.4.

Müəssisənin maliyyə göstəriciləri (min manatla)

Göstəricilər	İlin əvvəlinə (bazisə görə faktiki)	Faktiki realizə olunan məhsula görə	İlin axırına (faktiki məlu- matlar)	Qiymətlərin dəyişilməsinə görə faktiki məlumatlar
Buraxılış qiymətləri ilə satışdan gəlir	312	410	478	410
İstehsal xərcləri (tam maya dəyəri)	169	183	196	182
Məhsul satışından gəlir	143	227	282	228

Satılan məhsulun buraxılış qiymətlərinin mənfəətə təsiri 478 min manat – 410 min manat = +68 min manat.

Məhsulun həcmi dəyişilməsinin mənfəətə təsiri: $183 : 169 = 1,083$. 143 min manat $1,083 - 143$ min manat = +11,9 min manat.

Məhsulun tərkibində struktur dəyişikliklər hesabına məhsulun həcmi dəyişilməsinin mənfəətə təsiri:

$410 : 312 = 1,314$ (məhsulun həcmi artma əmsali).

143 min manat $(1,314 - 1,083) = +33$ min manat.

Məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasından qənaətin mənfəətə təsiri:

183 min manat – 182 min manat = 1,0 min manat.

Məhsulun tərkibində struktur dəyişikliklərinin mənfəətə təsiri:\

169 min manat $1,314 - 183 = +39$ min manat.

Materialların buraxılış qiymətlərinin dəyişilməsinin mənfəətə təsiri:

Müəssisədə material enerji üzrə qiymətlər və tariflər 32 min manat artdığına görə mənfəətin həcmi 32 min manat azalmışdır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən amillərin təsiri nəticəsində satışdan mənfəət sonrakı kimi hesablanmışdır:

$+68,0 + 11,9 + 33 + 1,0 + 39 + (-32) = +120,9$ min manat.

§3.3. Rentabellik – iqtisadiyyatın baza iqtisadi göstəricisidir

Müəssisənin iş fəaliyyətinin son maliyyə nəticələrini xarakterə edən vacib göstəricilərindən birini də **rentabellik** təşkil edir. Rentabellik nisbi göstəricidir.

Rentabellik – iqtisadiyyatın baza iqtisadi göstəricisidir.

Rentabellik göstəricilərinə daxildir:

Məhsulun rentabelliği (xərclərin) $P = \frac{\text{satışdan mənfəət}}{\text{Satılan məhsulun tam maya dəyəri}} \times 100\%$

Satışın rentabelliği $P = \frac{\text{satışdan mənfəət}}{\text{Satışdan gəlir}} \times 100\%$

Aktivlərin rentabelliği $P = \frac{\text{Balans mənfəəti}}{\text{Aktivlərin orta qalığı}} \times 100\%$

Cari aktivlərin rentabelliği $P = \frac{\text{Xalis mənfəət}}{\text{Cari aktivlərin orta qalığı}} \times 100\%$

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində çox hallarda ancaq kapitalın, satışın və xərclərin rentabelliğindən istifadə edilir.

Kapitalın rentbelliyi mənfəətin qoyulmuş kapitalla (xüsusi, investisiya olunan) nisbətini göstərir. Daha çox aktivlərin (kapitalın) rentabelliği ümumi göstərici kimi istifadə edilir və balans və ya xalis mənfəətin müəyyən dövrdə aktivlərin orta səviyyəsinə nisbəti kimi hesablanır.

Aktivlərin rentabelliği göstəricisi müəssisənin aktivlərə qoyulan vəsaitin hər manatına görə hansı həcmdə mənfəətin alındığını xarakterizə edir. Bu göstərici bütün müəssisə və sahə üçün hesablanıla bilər.

İnvestorlar vəsaiti qoymaqla gəlir əldə etməyi proqnozlaşdırırlar. Ona görə də, səhmdarların nöqtəyi-nəzərindən, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsinin ən yaxşı göstəricisi kimi qoyulmuş kapitala görə mənfəətin həcmində müəyyən olunması hesab olunur.

Müəssisədə xüsusi kapitalın rentabelliği də hesablanır. Bu göstərici xalis mənfəətin xüsusi kapitalın orta səviyyəsinə nisbəti kimi hesablanır. Bu göstəridi səhmdarın xüsusi vəsaitdən istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edir. Ümumiyyətlə, rentabellik göstəriciləri müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində aktiv iştirak edirlər.

Əgər müəssisə öz fəaliyyətini perspektiv üçün proqnozlaşdırırsa, o zaman o investisiya siyasətini işləyib hazırlamalıdır. Müəssisədə investisiya olunan vəsaitlər haqqında məlumatlar balans əsaslanmalıdır. Investisiya üçün vəsaitlər vəsaitlərin xüsusi mənbələrinin və uzunmüddətli öhdəliklərin məbləğindən ibarət olacaq. Belə ki, investisiyanın rentabelliği vergi qoyulana qədər mənfəətin həcmində balansın valyutası ilə qısamüddətli öhdəlikləri arasındakı fərqə nisbəti kimi hesablanır.

İnvestisiyanın rentabelliği göstəricisinə maliyyə təhlili təcrübəsində investisiyanın indarə olunması prosesində maliyyə menecerinin «ustalığı»nın qiymətləndirilməsi üsulu kimi baxılır. Çünki, maliyyə menecerləri sağtışın rentabelliğinin, ayra-ayrı məhsul növlərinin istehsalı rentabelliğinin dəyişməsinə nəzarət edə bilərlər.

Cədvəl 3.3.1.**Rentabellik göstəricilərinin hesablanması (mln.manatla)**

№	Göstəricilər	Hesabai dövrü üçün	Əvvəlki dövr üçün	%	Kənarlaşma (+,-)
1	Satışdan gəlir	8726	4713	185,14	4013
	Sair satış (məhsul)	861	143	6 dəfə	717
2.	Satılan məhsulun tam maya dəyəri	5156	2555	201,8	2351
	Sair məhsul	766	122	628	644
3.	Satışdan mənfəət	3569	2156	165,5	141,3
	Sair məhsul	94	21	447,6	73
4.	Vergiqoyulana qədər mənfəət	3006	1557	193,1	1449
5.	Xalis mənfəət	2433	995	244,5	1438
6.	Aktivlər	8484	7251	117	1233
7.	Xüsusi vəsaitlər	4619	2173	212,6	2446
8.	Qısamüddətli öhdəliklər	476	395	120,5	81

Cədvəl 3.3.2.**Rentabellik göstəriciləri (%)**

№	Göstəricilər	Hesabai dövrü üçün	Əvvəlki dövr üçün	%	Kənarlaşma (+,-)
1.	Aktivlərin rentabelliği	28,7	13,7	209,5	+15
2.	İnvestisiyanın rentabelliği	37,5	22,7	166,2	+14,8
3.	Satışın rentabelliği	40,9	45,7	89,5	-4,8
4.	Sair məhsul	10,9	14,7	74,1	-3,8
5.	Məhsulun maya dəyəri rentabelliği	70,0	84,4	82,9	-14,4
6.	Sair məhsul	12,3	17,2	71,5	-4,9

Yuxarıdakı cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, müəssisədə hesabat dövründə aktivlərin, investisiyanın və xüsusi kapitalın rentabellik göstəriciləri artmışdır. Bu isə müəssisədə kapital və investisiyadan istifadənin yaxşılaşdırıldığını göstərir. Mənfəətin artması aktivlərin və xüsusi kapitalın artımını üstələyir. Lakin xərclərin və məhsul istehsalı rentabelliği göstəriciləri isə aşağı düşmüşdür. Lakin onların mütləq səviyyəsi yüksək (40,9% və 70,0%) qalmaqda davam edirdi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Mənfəətin alınması – bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədir.

Mənfəət – müəssisənin təsərrüfat istehsal və maliyyə fəaliyyətinin son nəticələrinin yəni maliyyə nəticələrini xarakterizə edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə öz mənfəətini maksimumlaşdırmaq istəyirsə, o zaman – sonrakı istiqamətlərdə sərbəst olmalıdır; qiymətlərin sərbəst müəyyən edilməsi; xərcləri formalaşdırmaq; məhsulun həcmi formalaşdırmaq; məhsulun çeşidinin seçilməsi.

Müəssisədə mənfəəti idarəetmə üçün mütləq onun formalaşma mexanizmini açmaq və onun səviyyəsinə təsir göstərən hər bir amilin xüsusi çəkisini müəyyən etmək lazımdır. Çünki, müasir dövrdə hər bir kommertiya strukturunun məqsədi özünün gələcəkdə inkişafını təmin etmək üçün mənfəət əldə etməkdir.

Mənfəətlik müəssisədə ancaq əsas məqsəd deyil, mənfəət əldə etmək – müəssisənin işgüzar aktivliyi üçün əsas şərtidir.

Mənfəətin həcmi artırılması səmərəli təsərrüfatçılıq üçün işçilərin və müəssisənin marağının artırılması deməkdir.

Müəssisədə daha çox mənfəətin əldə edilməsi təsərrüfat subyektləri arasında rəqabəti stimullaşdırır.

Beləliklə, mənfəət müəssisənin fəaliyyəti nəticəsində alınan iqtisadi səmərəni xarakterizə edir.

Mövzunun işlənilməsi nəticəsində müəyyən olunmuş nəticə və təkliflər aşağıdakılardır:

- mənfəətin alınmasını müəssisə istehsal və satışın həcmi artırmaqla təmin edə bilər;
- satışın həcmi artırılması marketinqin işindən, buraxılan məhsulun keyfiyyətinin artırılmasından və istehsal xərclərinin səviyyəsindən asılıdır;
- uzunmüddət rentabelli işləməməsi nəticəsində müəssisə müflisləşməyə məruz qala bilər;

- müəssisə mənfəətin həcmi artırmaq üçün qiymətlərin müəyyən edilməsində, xərclərin müəyyən edilməsində, xərclərin formalaşdırılmasında sərbəstliyə malikdir.

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində risk – sahibkarlığın ən vacib elementidir. Çünki əsaslandırılmamış risk müəssisənin son maliyyə nəticələrinə bir başa təsir göstərir. Ona görə də bu istiqamətdə optimal qərarın işlənilməsi və qəbul edilməsi riskin xəbərdarlığı üçün əsas şərtədir və bu müəssisənin maliyyə nəticələrinə (mənfəətə) müsbət təsir göstərir.

- risk şəraitində müvəffəqiyyətli qərar yaxşı mənfəətlə sahibkarın mükafatlandırılması deməkdir və əksinə.

- səhmdar cəmiyyətlərində investorların öz kapitalını istehsala qoymaqdan məqsədləri investisiyadan gəlir götürməkdir. Ona görə də məqsədəuyğundur ki, müəssisədə maliyyə nəticələri qiymətləndirilən zaman xalis mənfəətin qoyulmuş kapitalla (nizamnamə kapitalına) nisbəti kimi hesablanan rentabellik göstəricisi müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək;

- əgər müəssisə öz fəaliyyətini perspektiv üçün istiqamətləndirirsə, o zaman təsərrüfat subyekti investisiya siyasətini (uzunmüddətli maliyyələşmə) işləyib hazırlamalıdır%

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində o müəssisələr müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilərlər ki, onlar öz fəaliyyətlərində mənfəətin maksimumlaşdırılmasına nail olsunlar.

- ancaq mənfəətə əsasən müəssisənin işinin səmərəliliyini öyrənmək olar:

- mənfəət müəssisənin işini xarakterizə edən universal göstərici deyil. Mənfəətin çox amilli olması mənfəətlə yanaşı, istehsalın səmərəliliyini xarakterizə edən başqa göstəricilərdən də (satılan məhsulun həcmi, əmək məhsularlığı, kapital verimi, material tutumu və s.) istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2015.
2. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı. Bakı, 2015.
3. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üçün Dövlət büdcəsi haqqında Qanun. Bakı, 2015.
4. «Müəssisələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 1999.
5. Azərbaycanın milli hesabları 2015. Bakı 2015.
6. Azərbaycan Respublikasının «Qiyməti kağızlar bazarı» Qanunu. Bakı 2015.
7. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il Dövlət büdcəsinin zərfi. Bakı 2015.
8. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı 2000.
9. Azərbaycan Respublikasının «İnvestisiya fondu haqqında» Qanun. Bakı 2000.
10. Azərbaycan Respublikasının prezidentinin «Maliyyə bazarlarına nəzarət palatası» haqqında 3 fevral 2016-cı il tarixli fərmanı.
11. Vergiyə giriş. Şamaxı 2014.
12. D.A.Bağirov Vergi nəzarəti. Dərslik. Bakı 2006.
13. T.Ə.Hüseynov Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı, 2009.
14. T.Ə.Hüseynov Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı, 2005.
15. A.Şəkərəliyev, Q.Şəkərəliyev Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı 2016.
16. S.AöAbbasov Holding şirkətlərində mühasibat uçotu və nəzarətin təşkili. Bakı 2007.
17. А.С.Нешиной Финансы дженежное обращение и кредит. Москва 2009.
18. С.В.Большаков. Финансы предприятий: теория и практика. Москва 2005.

19. В.Я.Горфинкель «Экономика предприятия». Москва 2003.
20. В.С.Карелин «Финансы корпораций». Учебник. Москва 2005.
21. Н.В.Колчина «Финансы организаций» (предприятий) Москва 2004.
22. А.М.Бабич «Финансы» учебник. Москва 2000.
23. В.В.Ковалев «Финансы организаций». Москва 2006.

РЕЗЮМЕ

Прибыль характеризует финансовый результат предпринимательской деятельности предприятия.

Прибыль – один из основных показателей плана и оценки хозяйственной деятельности предприятий.

Финансовый результат производственно- хозяйственной деятельности предприятия принято называть прибылью. Прибыль является конечным финансовым результатом деятельности предприятия.

Важнейшим показателем, отражающим конечные финансовые результаты деятельности предприятия, является рентабельность.

SUMMARY

The profit characterizes financial result of business activity of the enterprise.

Profit – one of the main indicators of the plan and an assessment of economic activity of the enterprises.

It is accepted to call financial result of production economic activity of the enterprise profit. The profit is end financial result of a deytelnost of the enterprise.

The major indicator reflecting end financial results of activity of the enterprise is profitability.